

**ЗБІР, ОБРОБКА ТА АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ
ДЛЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ УРЯДОВИХ РІШЕНЬ ТА РЕГУЛЯТОРНИХ АКТІВ НА
РОЗВИТОК СЕГМЕНТІВ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ СУБ'ЄКТІВ: АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД
ТА МЕТОДОЛОГІЯ**

Версія до обговорення

Інна Голоднюк
Володимир Дубровський
Віктор Скаршевський

Київ, Україна

6серпня 2007р.

Вступ	3
I. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБРАНОЇ СТРУКТУРИ ДАНИХ ТА АНАЛІЗУ.....	5
II. Існуючі дані, особливості та застереження їх використання ..	9
1. Загальні зауваження.....	13
2. Індикатори, що вимірюють якість державного управління ..	14
3. Індекси (рейтинги) конкурентоспроможності.....	165
4. Індикатори якості бізнес-клімату.....	17
4.1. Світовий Банк – Ведення Бізнесу	17
4.2 Опитування підприємств Світового Банку та МФК.....	19
4.3 Світовий економічний форум (СЕФ) – характеристики бізнес-середовища	20
4.4 Індекс економічної свободи Heritage Foundation.....	20
4.5 Індекс економічної свободи Інституту Фрезера (Economic Freedom of the World).....	221
4.6 Міжнародний індекс прав власності (IPRI).....	22
4.7 Квартальні опитування підприємств (ІЕД)	22
4.8 Опитування МФК.....	23
5. Індекси прогресу у трансформації ЄБРР	27
6. Якість життя та людський розвиток	28
6.1 Індекс The Economist Intelligence Unit.....	27
6.2 Індекс якості життя за версією International Living	28
6.3 Дані моніторингових опитувань ІС-НАНУ.....	29
6.4 індекс людського розвитку ПРООН.....	30
7. Дослідження кон'юнктури та очікувань підприємств.....	30
8 Макроекономічна статистика та індикатори ризиків.....	33
8.1 Макроекономічні показники.....	33
8.2 Статистика та індикатори змін у фінансовій системі	34
8.3 Індикатори, що вимірюють зміни ризиків.....	37
III. Аналітичний моніторинг: принципи та підходи	40
IV. Висновки щодо методології збору і аналізу для вимірювання впливів реформ та економічної політики.....	46

Вступ

Програма Другої позики на підтримку стратегії розвитку (ПСР-II) Світового Банку має на меті підтримку пріоритетних інституційних реформ та реформування ведення соціальної і економічної політики в Україні. Пріоритетними напрямками було визначено

- a) Покращення інвестиційного клімату,
- b) Покращення державного управління і управління державними фінансами,
- c) Розширення соціального включення

Сторони визнали, що участь Світового Банку повинна "допомогти уряду готувати правильні рішення економічної політики і ефективність цієї допомоги зростатиме по мірі зростання успішності Програми. Зміст Програми створює базис для сталого та диверсифікованого економічного зростання в середньостроковій перспективі. Зростання, що спирається на ширший економічний базис та ширше соціальне включення повинне зменшити політичну ціну реформ і зменшити соціальні та регіональні дисбаланси"¹.

Ми спираємося на припущення, що в середньостроковому періоді уряд переслідує цілі покращення інвестиційного клімату, державного управління та соціальних послуг, як було задекларовано при укладенні зі Світовим Банком угоди щодо ПСР-II. Тому, видається критично необхідним кількісно виміряти та оцінювати величину змін/результатів, спричинених реформами в рамках ПСР-II. Більше того, вимірювати необхідно саме кінцевий результат, тобто **наслідки та впливи** реформ на стан та задоволення потреб домогосподарств та бізнесу, аніж обсяг реформ чи величину ресурсів, витрачених на їх впровадження.

Виходячи з такої мети, ми використовуємо для структуризації даних та аналізу традиційний підхід до розуміння функцій уряду в сучасній ринковій економіці.

1. встановлення та підтримання ринкових інституцій, які створюють продуктивні стимули для економічних суб'єктів
2. підтримання макроекономічної стабільності, та створення умов для низьких ризиків
3. захист вразливих верств населення, та забезпечення сталого людського розвитку

При цьому вимірювання результатів реформ та поточної політики полягає у порівнянні фактичних значень певних індикаторів з такими, що спостерігаються за задовільного виконання урядом цих функцій. У цій роботі поняття "реформа" використовується, як "зміна певних суспільних інституцій (правил гри)". Якщо інституції – це правила гри, то економічна політика – це стратегія/ тактика уряду грати в гру за незмінних інституцій. Вставка 1 детальніше пояснює використання цих термінів.

У цій роботі ми розробляємо підходи до збору, систематизації та аналізу існуючої статистичної інформації та результатів опитувань, з метою вимірювання впливу інституційних змін та економічної політики на людину та економіку України.

¹ Program information document, Appraisal stage, Report No.: AB1655, available at www.worldbank.org

Частина з рекомендованих індикаторів є у відкритому доступі, або може бути відносно легко обрахована з використанням наявних джерел. Щодо них ми наводимо інструкції з застосування, включаючи посилання на Інтернет-ресурси, та застереження при застосуванні (Розділ II). Частина необхідної статистичної інформації наразі за незрозумілих причин відсутня у відкритому доступі. Такі дані – як, приміром, фінансова звітність Пенсійного Фонду, та інші, зазначені у цій роботі – мають оприлюднюватися на регулярній основі.

Нарешті, на додаток до загальноприйнятих, ми пропонуємо запровадити в Україні низку додаткових індикаторів, що мають вимірювати ефективність ринкових інституцій та механізмів за їхнім впливом на певні структурні показники („аналітичний моніторинг”) (Розділ III). Він має стати проміжною ланкою між власне інституційними індикаторами (здебільшого значною мірою суб’єктивними) та макроекономічними показниками, які, у свою чергу, значною мірою залежать від інших факторів, а також пов’язані з діяльністю уряду тільки опосередковано. За нашим переконанням, використання такого додаткового інструменту дасть змогу більш об’єктивно вимірювати інтегральний ефект від дій (або бездіяльності) уряду, особливо у царині створення та підтримки ринкових інституцій. З іншого боку, застосування показників аналітичного моніторингу може покращити якість макроекономічного моделювання, адже вони мають реагувати на структурні зміни набагато раніше, ніж коефіцієнти динамічних рядів.

Наскільки відомо авторам, такий аналітичний моніторинг є інновативним підходом, і ми пропонуємо його, як частину загального аналізу оцінки впливу урядових реформ. Деякі з його можливих компонентів вже розраховувалися для інших економік, щодо частини існують або розробляються теоретичні підстави та методи обрахунків, інші ж ще тільки мають бути розроблені.

Абсолютна більшість з усіх розглянутих показників обраховується на річній основі, і часто з запізненням. Виключення становлять здебільшого дані опитувань. Втім, в разі необхідності варто розглянути можливість переходу на квартальні обрахунки частини структурних показників, в тому числі тих, що мають скласти аналітичний моніторинг.

На основі всіх пропонованих індикаторів має бути створений методичний посібник для їх практичного застосування при складенні тих видів документів, які готує Міністерство Економіки, а також, можливо, розроблені нові види документів. Як варіант, подібний посібник можна розробити частинами, почавши з тих індикаторів, які є у наявному доступі.

Ця стаття організована наступним чином.

Розділ I подає огляд підходу, який ми використовуємо, щоб певним чином структурувати дані і аналіз. За цим слідує огляд статистики та інших даних, що збираються урядом, міжнародними організаціями та неурядовими аналітичними центрами. У **Розділі II** ми описуємо основні проблемні точки існуючих даних (щодо визначення, способу вимірювання, наявності даних, способів оприлюднення, тощо) і обговорюємо дані, яких не вистачає, щоб оцінити динаміку реформ. У **Розділі III** пояснюється мета та наводиться обґрунтування аналітичного моніторингу, що пропонується як необхідне доповнення до існуючих статистичних даних / даних опитувань. **Розділ IV** узагальнює і, де можливо, деталізує концепцію нашої методології.

Вставка 1. Інституції, реформи та економічна політика (policy)

У даній роботі ми використовуватимемо поняття "інституції", "реформи", та "економічна політика", як вони визначені у сучасній літературі з інституційної економіки та аналізу економічної політики (policy analysis). Для зручності нижче наводяться визначення та коротке тлумачення цих понять.

Поняття "інституції" (institutions) в інституційній економіці визначають, як "встановлені певним суспільством обмеження, що структурують взаємодії між членами цього суспільства". Таке визначення, зокрема, наводить Даглас Норт², Нобелівський лавреат з економіки та основоположник інституційної економіки. Іншими словами, інституції - це "правила гри", що встановлені та підтримуються певним суспільством для того, щоб впорядкувати суспільну поведінку членів цього суспільства, або "гравців". Інституції поділяють на формальні (закони, регулювання, правила, контракти, тощо) та неформальні (звичаї, норми суспільної моралі, правила поведінки). Для прикладу, регулювання прав власності та конкурентної боротьби є формальними інституціями, а ставлення у суспільстві до приватної власності, схильність чи, навпаки, нетерпимість до недобросовісної конкуренції є неформальними інституціями. Економічні інституції, відповідно, є "правилами гри" в економічних відносинах між "гравцями", якими є організації (уряд, політичні партії, підприємства, компанії, профспілки, тощо).

Під реформами ми розуміємо систему перетворень, що проводяться урядом для заміни одних інституцій на інші. Наприклад, податкова реформа – це системні зміни існуючих "правил гри" в податкових відносинах, а стосуватися вони можуть будь-якого з "правил гри" – ставок чи бази податків, правил звітування, прав кожної зі сторін податкових відносин, тощо.

Якщо інституції – це правила гри, то економічна політика (policy), говорячи образно, це – стратегія і тактика грати "гру" задля досягнення певної мети. Так, інституціями є податкове та бюджетне законодавство, законодавство про повноваження головного фіскального органу країни. Фіскальною політикою є дії уряду, як гравця в рамках існуючих правил гри, для досягнення, наприклад, певного рівня дефіциту бюджету чи державного боргу. Утримання дефіциту (чи профіциту) бюджету на певному бажаному рівні вимагає таких дій уряду, як спрогнозувати надходження до бюджету, спланувати витрати на різноманітні державні програми, організувати виконання законів про бюджет, розрахувати та провести державні запозичення, координувати дії головним монетарним органом тощо.

I. ОБГРУНТУВАННЯ ВИБРАНОЇ СТРУКТУРИ ДАНИХ ТА АНАЛІЗУ

Відповідно до сучасних наукових підходів, діяльність уряду у ринковій економіці (як поточну економічну політику, так і реформи) варто оцінювати, виходячи з наведеного нижче розуміння його основних функцій:

² **Economic Performance Through Time**, Nobel prize lecture, December 19, 1993. Also published in *The American Economic Review*, 84 (3): 359-368, p. 360.

за змістом за функціями уряду	реформи (зміна правил гри)	політика (гра в рамках правил)
встановлення та підтримання ринкових інституцій, які створюють продуктивні стимули для економічних суб'єктів	зміни у регулятивній базі	вирішення поточних проблем, пов'язаних з функціонуванням ринкових інституцій (приватизація окремих об'єктів, реорганізація державних установ, тощо), або дії, що можуть спотворювати чи послаблювати дію ринкових механізмів (надання пільг, списання заборгованостей, тощо)
підтримання макроекономічної стабільності, та створення умов для низьких ризиків	нормативне закріплення обмежень на державні запозичення, дефіцит бюджету	встановлення макроекономічних параметрів
захист вразливих верств населення, та забезпечення сталого людського розвитку	запровадження та нормативне врегулювання страхової медицини,	встановлення рівнів регульованих цін та тарифів, видатків на освіту та охорону здоров'я, тощо

Оцінюючи результати урядової політики (як власне економічної політики, так і реформ) за допомогою статистичних показників та інших видів індикаторів, треба мати на увазі, що частина з них просто визначається рішенням уряду, тобто вимірює параметри урядової політики. Такими є, наприклад, всі види державних витрат, формальні перешкоди для розвитку бізнесу, або монетарна база. Такі параметри урядової політики не можуть слугувати вимірами впливу на економіку чи інституції, бо вони повністю (чи здебільшого) повністю контролюються урядом

На певні показники політика має більш безпосередній вплив (наприклад, інфляція чи діловий клімат в цілому), в той час як інші – такі як ВВП – змінюються в результаті складних суспільно-економічних процесів, які не піддаються прямому впливу уряду. Крім того, на них впливають чинники, взагалі не контрольовані урядом – такі як світова економічна кон'юнктура, технологічні новації, погодні умови, тощо. Тобто, показники, що вимірюють вплив реформ і економічної політики на економіку, можна умовно поділити на такі, що вимірюють **безпосередні впливи**, і такі, що вимірюють **опосередковані інтегральні впливи**.

Окрім цього, результати поточної політики уряду можуть мати як короткострокові, так і довгострокові наслідки. Наприклад, вкладення в освіту та фундаментальну науку сприяють поліпшенню конкурентоспроможності, а отже і економічному зростанню, в довгостроковій перспективі, хоча мають дуже обмежені короткострокові ефекти. З іншого боку, деякі суспільно-економічні характеристики фактично відбивають довгострокові результати дій або бездіяльності попередніх урядів, радше ніж поточної урядової політики. Наприклад, стан інфраструктури доволі важко покращити швидко. Зауважимо,

що ці два способи трактування поняття „довгострокових результатів” призводять до дещо різних способів класифікації.

У наведених прикладах, збільшити обсяги державної підтримки освіти чи науки можна одномоментно, причому за умов України це дуже швидко дасться взнаки за такими показниками, як кількість студентів. Також, безпосереднім буде вплив на деякі показники людського розвитку. Але чи вплине таке вкладення на макроекономічні показники взагалі, і якщо так то за скільки років можна буде відчутися цей вплив – невідомо. Водночас, вкладення в підвищення якості доріг хоча і навряд чи призведуть до швидкого покращання у легко вимірюваних величинах (на відміну від кількості), але майже напевне дадуть швидкий ефект у вигляді збільшення прибутків від транзиту і міжнародного туризму, та зменшення витрат на ремонт авто техніки. Втім, серед інших ефектів можуть бути також і довгострокові – наприклад, пов’язані з соціальним розвитком села. Отже, ця класифікація є більш умовною, ніж за опосередкованістю впливу урядової політики, про що йшлося вище. Нижчеприведена діаграма (Діаграма 1) ілюструє розміщення найчастіше вживаних індикаторів в координатах терміновості-опосередкованості впливу.

Діаграма 1. Політика уряду та її впливи на економічні та інші споріднені показники

Оскільки класифікація за терміновістю впливу є більш умовною, ми користуватимемося класифікацією щодо безпосередності-опосередкованості впливу. Таблиці 1 та 2 підсумовують принцип організації даних, який використовуватиметься в нашій роботі.

Таблиця 1 систематизує дані з метою вимірювання безпосередніх **наслідків** проведених реформ або поточної економічної політики.

Таблиця 1. Структура індикаторів, що вимірюють безпосередні наслідки

Функція	Наслідки	Приклади індикаторів
Створення інституцій	Встановлення інституцій конкурентної ринкової економіки, які визначають мотивацію та стимули суб'єктів економіки, та забезпечують конкурентний відбір найбільш ефективних власників - Добросовісна конкуренція між індивідуумами, фірмами та юрисдикціями - Захищені права власності - Економічні свободи - Низькі бар'єри для входження/виходу з ринку - Підзвітний та передбачуваний уряд	Рейтинги та наближені величини, що вимірюють конкуренцію, захищеність прав власності, бізнес клімат, якість урядового управління. Серед останніх: Індикатори конкурентоспроможності Індикатори якості державного управління Інституту Світового Банку
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	Зменшення невизначеності та ризиків при прийнятті бізнесових рішень, зменшення інформаційної асиметрії між кредиторами і дебіторами	ВВП (ріст), інфляція, волатильність процентних ставок, пропорція сумнівних кредитів, спреда між процентними ставками на кредити та депозити
Соціальний захист та людський розвиток	Фактичне покращення добробуту та інших складових "якості життя"	індикатори якості життя та „людського розвитку“ Опитування домогосподарств: фактична задоволеність добробутом, покращення добробуту, фактична доступність товарів та послуг, тощо.

Щоб виміряти опосередковані інтегральні **впливи** на економіку, ми розглядаємо еволюцію неформальних інституцій і індикатори конкурентноздатності, а також структурні економічні співвідношення. Згадані співвідношення для української економіки ми порівнюватимемо з відповідними співвідношеннями, що спостерігаються в розвинених економіках з низькими ризиками та ефективним розміщенням ресурсів. Для української економіки такі співвідношення складатимуть базу аналітичного моніторингу і їх необхідно встановити в окремому дослідженні (див. обговорення в Розділі III). Наскільки відомо авторам, аналітичний моніторинг є інновативним підходом, і ми пропонуємо його, як частину загального аналізу оцінки впливу урядових реформ

Неформальні інституції складають важливу частину нашого аналізу. У довгостроковій перспективі здатність уряду успішно виконувати три вищезгадані функції залежить від домінуючих неформальних інституцій, як-от довіри, ставлення до приватизації, підприємництва, ринкової конкуренції, вільної зовнішньої торгівлі, тощо. З іншого боку, тенденції у суспільній думці у довготерміновому періоді самі по-собі повинні служити індикатором, чи здійснює

уряд економічну політику у спосіб, що не підриває майбутню перспективу (наприклад, уникає несправедливої та неефективної приватизації на користь пов'язаних фірм чи осіб). Ми розглядатимемо суттєві зміни у суспільних ставленнях, як один з індикаторів, що вимірюють довготермінові впливи.

Наостанок, оскільки кінцевою метою будь-якої урядової політики є добробут і задоволеність людини, аніж певні економічні показники, ми використовуємо індекси людського розвитку для вимірювання інтегрального опосередкованого впливу реформ на людину

Таблиця 2. Структура індикаторів, що вимірюють опосередковані впливи

Функція	Впливи	Приклади індикаторів
Створення інституцій	Конкурентна економічна структура	Рейтинги конкурентоспроможності
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	- Неформальні інституції прихильні до ліберальних ринкових інституцій та спроможні чинити тиск на уряд для забезпечення підзвітності - Ефективна фінансова система - Ефективне розміщення людських і природних ресурсів, капіталу	Опитування: ставлення до ринкових інституцій
		Структурні індикатори: кореляції та пропорції (наприклад, монетизація, споживання енергії/ВВП, інвестиції/ВВП, дисперсія процентних ставок банків, величина конкуренції в банківській системі)
Соціальний захист та людський розвиток	Сталий людський розвиток	Індекси людського розвитку ООН

II. Існуючі дані, особливості та застереження їх використання

У цьому розділі ми описуємо існуючі статистичні дані та дані, що отримуються через соціологічні та експертні опитування, аналізуємо наявні недоліки та прогалини в даних, а також обмеження у використанні цих даних, пов'язані з методологічними особливостями їх збору. У таблицях 3 і 4 підсумовано інформацію про наявні дані та їх обмеження. Додаток 1 наводить уривки даних з міжнародних рейтингів та індексів, щоб проілюструвати формат наявних в них даних.

Ми не аналізуємо дані Держкомстату, за винятком тих випадків, коли йдеться про методологічні вади і пропонувані удосконалення. Ми передбачаємо, що у всіх інших випадках фахівці Міністерства Економіки мають бути достатньо обізнані у використанні цих показників.

Таблиця 3. Індикатори, що вимірюють безпосередні наслідки

Функція	Приклади індикаторів	Приклади існуючих даних	Відсутні дані, неповні дані, обмеження використання даних (приклади)
Створення інституцій	Рейтинги та наближені величини, що вимірюють конкуренцію, захищеність прав власності, бізнес клімат, якість урядового управління.	1. Світовий Банк – Ведення Бізнесу Рейтинг країн щодо сприятливості ведення бізнесу, включаючи • Реєстрацію та закриття • Отримання ліцензій • Найом та звільнення працівників • Реєстрація власності • Отримання кредиту • Захист інвесторів • Сплата податків • Забезпечення виконання контрактів 2. Transparency International – Індекс сприйняття корупції Індекс, що відображає, як ділові люди та аналітики країни сприймають розміри корупції 3. Звіт про процес переходу ЄБРР – Структурні та інституційні індикатори Індикатори по лібералізації, приватизації та інфраструктурі 4.Світовий Банк/МФК – інвестиційний клімат Світовий економічний форум – індикатори якості середовища для ведення бізнесу індекс прав власності індекси економічної свободи Херітадж та Фрейзер МФК – опитування по Україні	Індикатори, що відображають якість управління державними фінансами не є доступними на регулярній основі (доходи і витрати пенсійного фонду і фондів соціального страхування, виконання бюджету, відшкодування ПДВ тощо) Дані по інвестиціях не надаються в розрізі джерел інвестування (власні кошти підприємств, фондовий ринок, банківське кредитування, вкладення засновників, тощо) не проводиться

Функція	Приклади індикаторів	Приклади існуючих даних	Відсутні дані, неповні дані, обмеження використання даних (приклади)
		Квартальне опитування (ІЕД)	систематичних досліджень рівня конкурентності
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	ВВП (ріст), інфляція, волатильність процентних ставок, пропорція сумнівних кредитів, спреди між процентними ставками на кредити та депозити	1. Звіт про процес переходу ЄБРР – Структурні та інституційні індикатори Індикатори по фінансовому сектору 2. Макроекономічна статистика (НБУ, Міністерство економіки) макроекономічна статистика (ВВП, платіжний баланс, монетарні агрегати), процентні ставки 3. Дослідження очікувань підприємств України, НБУ	Показники інфляції є сумнівними через недоліки в методиці складання споживчого кошику
Соціальний захист та людський розвиток	Опитування: фактична задоволеність добробутом, покращення добробуту, фактична доступність товарів та послуг, тощо.	1. Опитування Інституту Соціології 2. Опитування домогосподарств, Держкомстат	дані обмеження домогосподарств Інститутом демографії та соціальних досліджень НАНУ не вдалося знайти у відкритому доступі По опитуванню Держкомстату не вдалося знайти у відкритому доступі методологію

Таблиця 4. Індикатори, що вимірюють довготермінові інтегральні впливи

Функція	Приклади індикаторів	Приклади існуючих даних	Відсутні дані, неповні дані, обмеження використання даних (приклади)
Створення інституцій	Рейтинги конкурентоспроможності	1. Світовий Економічний Форум – Звіт про конкурентоспроможність	
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	Опитування: ставлення до ринкових інституцій	1. Опитування Інституту Соціології	
	Структурні індикатори: кореляції та пропорції (наприклад, монетизація, споживання енергії/ВВП, інвестиції/ВВП, дисперсія процентних ставок банків, величина конкуренції в банківській системі)	Підхід необхідно розробити	
Соціальний захист та людський розвиток	Індекси людського розвитку ООН	1. Звіт про людський розвиток ООН Індекс людського розвитку Статистика щодо різних аспектів людського розвитку	

1. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Більша частина показників, які характеризують інституційний вимір результатів політики уряду (такі як діловий клімат, якість управління, настрої та самопочуття громадян, тощо) мають форму „індексів”, вимірюваних у певних відносних одиницях. Зазвичай, такі індекси будуються на відповідях респондентів чи експертів за певною шкалою (у балах), а потім агрегуються – підсумовуються або усереднюються – з певними ваговими коефіцієнтами. Коли до складу індексів включаються кількісні показники, виміряні у певних одиницях (напр.. ВВП на душу населення), то зазвичай вони нормуються та/або дискретизуються (діапазон можливих значень поділяється на інтервали, аби утворити шкалу подібну до опитувань).

Такий підхід дозволяє відобразити одночасно дію декількох, іноді багатьох факторів, які разом складають вимірюваний феномен (наприклад, діловий клімат чи конкурентоспроможність). Водночас, додавання факторів є цілком відповідним методом коли йдеться про взаємозамінюючі складові, які можуть компенсувати одна одну. Але у багатьох випадках цей метод застосовують і до вимірювання складових, які радше доповнюють одне одну, тобто діють у сукупності.

У більшості випадків, вагові коефіцієнти та підбір індивідуальних індикаторів для побудови індексів робляться на розсуд авторів відповідного індексу, і лише у нечисленних випадках (індекс бізнесової конкурентоспроможності СЕФ, індекс якості життя EIU) – за результатами досліджень. у більшості випадків, складові просто додають або усереднюють без жодних вагових коефіцієнтів – адже немає обґрунтування для їх розрахунку. Звичайно, такий спрощений підхід не означає, що всі компоненти насправді повністю рівнозначні. Отже, за всіх названих причин, **аналізувати треба не тільки і (часто) не стільки агреговані індекси, скільки їхні складові.**

Якщо йдеться про міжнародні порівняння, то на підставі таких індексів будуються рейтинги. Але вони є показовими тільки за умови незмінності складу країн, що були охоплені дослідженням. Також, незначні, в межах похибки, відмінності між країнами у значеннях індексів можуть призводити до значних розривів у рейтингу, якщо певна група країн має близькі показники. Отже, **розрив у величині рейтингу не завжди відповідає наявності аналогічних за величиною різниць у стані справ між країнами.**

Загалом, індикатори, що спираються на опитування, вимірюють здебільшого відносне значення окремих показників (наприклад, видів перешкод для ведення бізнесу, як-то адміністрування податків порівняно з податковими ставками). Тому вони здебільшого непридатні для оцінки ситуації (у наведеному прикладі - бізнес-клімату) в цілому, або порівняння між країнами, оскільки оцінки є цілком суб'єктивними і залежать від численних факторів не пов'язаних зі справжнім станом справ (таких як, наприклад, ставлення до уряду, відчуття упевненості, культурних традицій ставлення до труднощів, тощо).

Дані всіх видів обстежень можуть бути спотвореними, якщо опитування робилося напередодні виборів, або під час політичної кризи. В Україні такі проблеми були особливо актуальні до Помаранчевої революції. В ті часи керівники підприємств масово відмовлялися відповідати на запитання, особливо такі, що могли бути пов'язані з політикою.

З іншого боку, **індикатори, що базуються на об'єктивних оцінках** – таких як наявність чи відсутність окремих законів, положень, вартості та ускладненості процедур, тощо - **не здатні оцінити неформальні обмеження, або навпаки, не враховують існування способів пом'якшення бюрократичних ускладнень**. Це особливо актуально для пострадянських країн. Наприклад, за даними "Cost of Doing Business" Україна має дуже негнучкий ринок праці, адже формально наймання та звільнення працівників дійсно ускладнене. В той же час, насправді підприємці характеризують цей вид перешкод як незначний, а ринок праці – як гнучкий. Це підтверджується відносно невеликим рівнем безробіття, та доволі високою мобільністю робочої сили.

Подекуди респондентів відкрито запитують про покращення/погіршення умов по відношенню до попередніх років (напр.. BIZPRO, 2005). Хоча такі порівняння іноді дають цікаву інформацію, загалом респонденти в Україні демонструють сильну тенденцію до песимістичної оцінки будь-яких змін, всупереч об'єктивним показникам. Можливо, це пов'язано з високими очікуваннями, які виправдовуються тільки частково.

2.Індикатори, що вимірюють якість державного управління

Прогалини в існуючих даних.

В Україні більшість показників, що безпосередньо відображають якість державного управління не оприлюднюються урядом на регулярній основі. Статистика щодо виконання доходів і видатків Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування доступні на запит, часто, зі значним запізненням. Дані про динаміку відшкодування платникам податків заборгованості за ПДВ також не оприлюднюються регулярним чином.

Індикатори якості державного управління Інституту Світового Банку (WBI)
www.govindicators.org.

Похідний індикатор, що обчислюється на підставі даних 33 джерел наданих 30 різними організаціями як на всесвітньому, так і на регіональному рівнях. Методологія обчислення доволі складна, оскільки оригінальні первинні дані збираються у різних форматах, і подекуди відсутні. Вона передбачає агрегацію за оригінальним методом, який автори назвали unobserved components model, („модель компонентів, що не піддаються спостереженню”) (Kaufmann, Kraay, and Zoido-Lobaton, 1999).. За твердженням авторів, результат обчислення за таким методом є більш інформативним, ніж кожне окреме джерело даних. Крім того, він дозволяє оцінити можливу похибку.

Оцінюються шість складових „гарного управління”:

1. „Голос народу” та підзвітність влади (Voice and Accountability) – можливість для громадян брати участь у державному управлінні, впливати на владу, спостерігати за нею та оцінювати результати її діяльності (зокрема, через вільні та неспотворені вибори, вільну пресу, свободу висловлювань та зборів, та інші демократичні інститути)
2. Політична стабільність та відсутність насильства (Political Stability and Absence of Violence) – оцінює ймовірність того, що уряд може бути

- дестабілізований повалений у неконституційний або насильницький спосіб, наприклад в результаті терористичної діяльності вітчизняного походження
3. Ефективність уряду (Government Effectiveness) – вимірює якість державної служби та її незалежність від політичних впливів, а також послуг, що надаються коштом бюджету; якість політики уряду, та його відданість до цієї політику.
 4. Якість регуляторної політики (Regulatory Quality) – вимірює спроможність уряду забезпечувати розвиток приватного сектору
 5. Закон та правопорядок (Rule of Law) – вимірює міру впевненості у дотриманні закону та правопорядку, особливо контрактів. Включає суди, поліцію, а також вірогідність злочинів та насильства
 6. Контрольованість корупції (Control of Corruption) – вимірює всі види корупції, включно з „малою”, „великою”, та „захопленням держави”.

Застереження:

1. Методика обчислення показників є складною і непрозорою. Тому їх пряма інтерпретація навряд чи можлива. Для того, аби дослідити, з чим саме пов'язано, наприклад, покращення або погіршення по тих чи інших індикаторах, треба використовувати інші джерела.
2. Оскільки методологія розроблена з тим, щоби охопити якнайбільшу кількість країн, що насправді мають доволі різні інституційно-культурні особливості, виникають похибки, пов'язані з недостатнім врахуванням подібних особливостей.

Застосування:

Інтегральний характер WGI, хоча і ускладнює інтерпретацію і аналіз чинників, але натомість значно підвищує їхню цінність як інструменту передбачення та загальної оцінки. Фактори, що підлягають аналізу при оцінці загальної „якості управління” насправді діють у сукупності – наприклад, демократичні вибори не здатні суттєво покращити якість управління, якщо вони не супроводжуються належною прозорістю та відповідальністю влади, свободою преси, тощо. WGI таким чином є спробою вимірювання чинників, що безпосередньо впливають на якість державного управління в цілому, а через неї – на численні економічні та соціальні показники. Тому ці індикатори демонструють непогану предикативну силу при оцінці останніх³.

³ причинність є зазвичай слабким місцем подібних досліджень: не конче ясно, чи це високі показники WGI зумовлюють високу якість життя, чи навпаки, а чи не обидва види показників залежать від якогось третього – наприклад, пов'язаного з історико-географічними чинниками.

3. ІНДЕКСИ (РЕЙТИНГИ) КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Україна представлена в обох світових рейтингах конкурентоспроможності – Світового Економічного Форуму (СЕФ), та Лозаннського Інституту розвитку менеджменту (IMD-Lausanne). Між ними є певні розбіжності, але вони близькі як за призначенням, так і за застереженнями при їх застосуванні.

Індекси конкурентоспроможності розраховуються на підставі як об'єктивних показників, так і даних опитування керівників підприємств. Оскільки конкурентоспроможність визначається сукупністю факторів (макроекономічних показників, якістю державного управління, розвиненістю бізнесу, діловим кліматом, тощо), то індекси конкурентоспроможності охоплюють та інтегрують майже весь спектр показників.

СЕФ обраховує два основних види індикаторів:

- індекс глобальної конкурентоспроможності
- індекс бізнесової конкурентоспроможності.

Перший характеризує конкурентоспроможність як сукупність факторів, що зумовлюють продуктивність економіки, а отже її здатність успішно конкурувати за ринки, а також людські та фінансові ресурси у глобалізованому світі. Другий характеризує підґрунтя добробуту нації у порівнянні з самим добробутом (вимірюваним як ВВП на душу населення скоригований на купівельну спроможність), і таким чином вказує на яких саме проблемах треба зосередитися, аби домогтися стійкого підвищення ВВП у майбутньому.

Вони групуються за субіндексами, кожний з яких, у свою чергу, складається з кількох компонентів. В залежності від мети аналізу можна використовувати як сукупні індекси, так і окремі їх компоненти.

Детальний опис методології обох видів індикаторів конкурентоспроможності наведений у статті Крючкової та Дубровського (2007).

Застереження:

1. При обрахунку індексів конкурентоспроможності їхні складові додаються або усереднюються. Насправді, це не зовсім вірно відображає їх взаємодію у реальності, адже, наприклад, низька якість інституцій та низька ефективність ринків стає на заваді реалізації конкурентних переваг у інновативності, як ми це маємо на прикладі України. Ймовірно, перемноження показників було б більш адекватним, але воно має свої вади. Тому що вище рівень ієрархії, то відносно менш інформативним є індекс.
2. Комбінація об'єктивних та суб'єктивних показників є більш захищеною від помилок тих та інших, але варто робити поправки на відповідні вади.
3. На відміну від більшості інших індикаторів, конкурентоспроможність має не стільки абсолютний, скільки відносний вимір – адже йдеться саме про змагання між країнами. Тому варто оцінювати не тільки значення індикаторів, але і рейтинг країни. Втім, його зміни частково пояснюються зміною складу та кількості країн, охоплених дослідженням – остання щорічно збільшується, тому результати різних років не можна порівнювати напряму. У звітах СЕФ спеціально наводяться такі порівняння, зроблені в

- припущенні, що склад країн-учасниць залишався незмінним. Але вони доступні не за всі роки.
4. Універсальні методики, за якими обчислюються та оцінюються індекси конкурентоспроможності не можуть враховувати особливості окремих країн. Зокрема, Україна, як і інші пострадянські

Застосування:

Індикатори та рейтинги конкурентоспроможності є найбільш показовими та всеохоплюючими показниками діяльності уряду. Уряд Казахстану, наприклад, навіть сформулював свою довгострокову мету саме в термінах рейтингу глобальної конкурентоспроможності СЕФ: зайняти місце серед 50 найбільш конкурентоспроможних країн світу. За самим своїм призначенням вони мають характеризувати спроможність країни до довготривалого економічного зростання.

4. ІНДИКАТОРИ БІЗНЕС-КЛІМАТУ

На додаток до загальних застережень щодо опитувань, треба мати на увазі що вибірка, яка складається з уже діючих підприємців, є за означенням упередженою, адже такі респонденти апriorі не вважають труднощі ведення бізнесу надто важкими – в іншому разі вони не працювали б у бізнесі взагалі. Отже, подібні індикатори не відображають реальної абсолютної величини бар'єрів для входу у бізнес.

Вони не придатні для порівняння сукупної якості ділового клімату у різних країнах, і служать в основному для визначення відносної вагомості тих чи інших перешкод для ведення бізнесу всередині країни.

Виняток становлять об'єктивні показники, такі як час, який доводиться витратити на спілкування з представниками влади задля вирішення тих чи інших питань („часовий податок” (time tax)). Хоча тут також є певна культурно-обумовлена компонента, адже, наприклад, у країнах Сходу навіть суто ділове спілкування традиційно займає більше часу, ніж у західних країнах. Втім, оскільки час, що його доводиться витратити керівникам, має певну ціну (альтернативну вартість), часовий податок може бути представлений у грошовому вимірі, придатному для порівнянь.

Головна проблема з цим типом індикаторів полягає в тому, що на практиці керівники підприємств спілкуються з представниками влади не тільки вимушено, для того аби подолати перешкоди для бізнесу, але і добровільно – заради отримання привілеїв, знайдення „шляхів обходження закону”, і т.ін. Крім того, витрати часу – звичайно не єдина, і часто не найголовніша проблема для підприємств: є ще прямі витрати (офіційні та неофіційні), утруднення, пов'язані з перевітками, нечесна конкуренція, тощо. Тому скорочення часового податку не обов'язково означає зменшення перешкод для ведення бізнесу, але в будь-якому разі майже напевно є доброю ознакою.

Хорошим індикатором, позбавленим таких недоліків, є кількість підприємств на 1000 населення. Порівняння за цим критерієм з іншими країнами часто ускладнюється особливостями статистичного обліку, адже у різних країнах по-різному обліковуються сільськогосподарські підприємства (особливо дрібні фермерські господарства), само зайняті особи, та сімейні підприємства. Однак,

динаміка цього показника в Україні (за умови незмінності стандартів обліку) може бути промовистою (на жаль, даних у відкритому доступі немає)

Застосування:

1. Індикатори, що характеризують відносну важливість перешкод для ведення бізнесу, прямо вказують на пріоритетність тих чи інших заходів з покращення ділового клімату, а також на їх ймовірний вплив на розвиток існуючих підприємств (але не обов'язково збільшення їх кількості!). Наприклад, за даними більшості опитувань керівників підприємств, адміністрування податків в Україні є вагомішою перешкодою, ніж податкові ставки. За таких умов, зусилля з реформування податкової системи варто зосередити саме на адмініструванні, а зниження ставок (що є проблемним з точки зору підтримки фіскального балансу) є скоріше другорядним.
2. Зміни формальних об'єктивних показників, таких як виявлених в ході опитувань – таких як часовий податок, розміри та частота хабарів, тощо, прямо характеризують результати роботи урядових структур (в широкому сенсі).
3. Метою можна вважати наближення пріоритетності перешкод для ведення бізнесу до структури, характерної для країн з розвинутою ринковою економікою.

ПЕРВИННІ ІНДИКАТОРИ (ті, що базуються на оригінальних даних)

4.1. Світовий Банк – Ведення Бізнесу (CODB)

[HTTP://WWW.DOINGBUSINESS.ORG/](http://www.doingbusiness.org/) (ДАНІ ДОСТУПНІ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ)

Це – найбільш стандартизована система індикаторів бізнес-середовища, побудована на базі даних опитувань експертів (юристів, бухгалтерів, консультантів, тощо). Експерти визначають часові та грошові витрати, які несе типова (задана дослідниками) компанія у певних типових ситуаціях, таких як відкриття фірми, отримання ліцензій та дозволів, реєстрація власності, наймання та звільнення працівників, сплата податків, захист інтересів інвесторів, отримання кредиту, примус партнерів до виконання контрактів, зовнішня торгівля, та зрештою закриття бізнесу. Наприклад, вартість отримання ліцензій оцінюється для двох випадків – будівельної компанії, та оптового складу. Звичайно, йдеться про ретельне дотримання всіх процедур, передбачених нормативною базою.

Автори наводять п'ять застережень щодо застосування цих індикаторів

4. Вважається, що компанія веде бізнес у найбільшому місті. Ситуація в інших регіонах може суттєво відрізнятися. Наприклад, в Україні малі міста та навіть обласні центри значно відрізняються один від одного за перешкодами для ведення бізнесу (МФК).
5. В опитуванні йдеться про товариство з обмеженою відповідальністю середнього розміру (60 працівників, обіг у тисячу разів перевищує ВВП на душу населення – для України це становитиме біля 2 млн. долл. на рік). Для компаній іншого розміру чи форми власності ситуація може істотно відрізнятися. Наприклад, в Україні саме середні підприємства найбільше потерпають від адміністрування податків (МФК): великі – домовляються,

- або мають можливість утримувати кваліфікованих юристів, а малі здебільшого користуються перевагами спрощеної системи оподаткування.
6. Не всі ситуації, що виникають під час започаткування та ведення бізнесу, охоплені анкетною. Наприклад, в Україні важкою проблемою є оренда приміщень.
 7. Оцінка витрат часу включає певний суб'єктивний елемент, адже це іноді залежить від особистого досвіду та кваліфікації експерта.
 8. Вважається, що компанії мають повну інформацію щодо всіх процедур, і з першого разу роблять все відповідно до нормативної бази – що насправді часто становить чималу проблему.

Але найголовніша проблема в умовах України – це неврахування неформальної сторони. Це призводить до значних відхилень. Наприклад, завдяки корупційним витратам може значно зростати вартість отримання ліцензій та дозволів. З іншого боку, корупція дозволяє значно скоротити час при виконанні всіх видів бюрократичних процедур, а іноді (як-от при розмитненні товарів) – і заощадити гроші. Поширена практика виплати зарплат „у конвертах”, разом з неефективністю багатьох законів, значно скорочують витрати на наймання та звільнення працівників.

Отже, цей індикатор варто використовувати для міжнародних порівнянь (з вказаними вище застереженнями), а також для оцінки динаміки суто формальних перешкод для ведення бізнесу.

4.2 Опитування підприємств Світового Банку та МФК

<http://www.enterprisesurveys.org/>

Опитується керівний склад підприємств приватного сектору у 97 країнах. На відміну від більшості інших результатів подібних опитувань, результати можна отримати для підприємств за їх розміром, галуззю, а також окремо для експортерів і підприємств з іноземними інвестиціями (і, відповідно, для решти). Запитання охоплюють майже всі фактори (як формальні, так і неформальні), що впливають на інвестиційний клімат – такі як якість бюрократичного апарату та судів, тінізація, ринок праці, питання зовнішньої торгівлі, оподаткування, корупція, злочинність, фінансові ринки, інфраструктура, тощо. Також наводяться показники самих фірм, такі як продуктивність та інновативність. Нарешті, на відміну від більшості інших подібних проектів, можна отримати і самі дані для самостійної обробки.

Дані характеризують фактичний стан справ, як його відчують менеджери підприємств.

Застереження:

1. Оскільки зазвичай кількість малих підприємств значно перевищує кількість великих, репрезентативна вибірка не відображала б повної картини, натомість здебільшого давала результати саме для малих підприємств. Аби запобігти цьому, вибірка опитування штучно зміщена у бік великих та середніх підприємств.
2. Оскільки аналізуються особисті оцінки менеджерів, співставленню між країнами підлягають тільки відносні позиції тих чи інших перешкод для бізнесу, але не абсолютні значення (див. загальні зауваження), за винятком об'єктивних показників, таких як „часовий податок” (див. вище)

Застосування:

1. Зміни об'єктивних показників, таких як часовий податок, розміри та частота хабарів, тощо, прямо характеризують результати роботи урядових структур (в широкому сенсі). Дещо менш об'єктивними є такі показники, як наприклад „передбачуваність законодавства“, адже на них ще у більшій мірі можуть впливати суб'єктивні настрої та відчуття респондентів.
2. Оскільки опитування включає характеристики фірм, можна спрогнозувати, яким чином певні заходи можуть вплинути на різні категорії фірм. У свою чергу, ці результати можна використати для формування коаліцій інтересів на підтримку чи проти тих чи інших заходів.
3. Порівнюючи з показниками, що характеризують формальний бік ділового середовища, можна дійти обґрунтованих висновків щодо реального змісту формальних показників, а також реального успіху тих чи інших реформ.

4.3 Світовий економічний форум (СЕФ) – характеристики бізнес-середовища

Значна частина опитування СЕФ присвячена якості бізнес-середовища. Відповідний субіндекс є одним з двох складових індексу ділової конкурентоспроможності. Відносний рейтинг перешкод для ведення бізнесу публікується у щорічному Звіті про Світову конкурентоспроможність (як складова „профілю країни“).

Застереження:

1. Опитується всього близько 100 підприємств в Києві та обласних центрах України. Отже, вибірка не є повністю репрезентативною.
2. Всі запитання суто суб'єктивні (оцінюють важливість певного виду перешкод для бізнесу у балах).

Застосування:

В основному – пріоретизація перешкод для ведення бізнесу

Похідні індикатори

Загалом, такі індикатори не несуть нової інформації, натомість використовують первинні данні з інших джерел. Втім, способи обробки цих первинних даних дещо відрізняються, а отже певні комбінації можуть виявляти нові риси. Окрім того, деякі похідні індикатори використовують в тому числі первинні данні з джерел, яких немає у вільному доступі. Нарешті, треба враховувати, що частина закордонних інвесторів та політиків, які не мають часу та бажання розбиратися у тонкощах методології первинних джерел, і не потребують деталей, просто покладаються на авторитет похідних індикаторів.

Найбільший інтерес становлять ті індикатори, що характеризують ділове середовище у широкому сенсі (зокрема, включно з його макроекономічними аспектами), оскільки вони поєднують інформацію з різних джерел, і характеризують середовище для ведення бізнесу більш інтегрально.

4.4 Індекс економічної свободи HERITAGE FOUNDATION

<http://www.heritage.org/index/>

Індекс складається з 10 компонентів, кожна з яких вимірюється у відсотках від певного „ідеально вільного“ стану (напр. нульові тарифні і нетарифні торговельні

бар'єри), або на шкалі від найвільнішої до найнесприятливішої у світі практики (наприклад, щодо часу, необхідного для реєстрації підприємства):

1. Ділова свобода (Business freedom) вимірює можливість створення та діяльності підприємства. Розраховується на підставі даних Cost of Doing Business Світового Банку
2. Свобода торгівлі (Trade freedom) вимірюється відсутністю бар'єрів для зовнішньої торгівлі за допомогою спеціальної формули.
3. Грошова свобода (Monetary freedom) розраховується на базі індексів інфляції за останні роки, та враховує контроль над цінами
4. Свобода від уряду (Freedom from government) вважається тим більшою, чим меншими є урядові витрати, і частка державних підприємств
5. Фіскальна свобода (Fiscal freedom) тим менша, що більша гранична ставка податку на доходи громадян, і загальна частка податків у ВВП
6. Права власності (Property rights) оцінюються авторами звітів на підставі даних з яких тільки останній, найменш корисний з точки зору економічних питань, є у відкритому доступі.
7. Інвестиційна свобода (Investment freedom) оцінює свободу руху капіталів, особливо іноземних інвестицій. Джерела - and U.S. Department of Commerce, Country Commercial Guide.
8. Фінансова свобода (Financial freedom) оцінює ступінь свободи фінансових ринків та банківської системи від втручання, не пов'язаних з забезпеченням фінансової стабільності та гарантуванням надійності банків; та водночас самої надійності.

Останні три індикатори базуються на даних Economist Intelligence Unit, Country Commerce, Country Profile, and Country Report, U.S. Department of Commerce, Country Commercial Guide, U.S. Department of State, Country Reports on Human Rights Practices, International Monetary Fund, Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions; Economist Intelligence Unit, Country Commerce, Country Profile, and Country Report; Office of the U.S. Trade Representative, National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers; Financial Sector Reform and Strengthening (FIRST) and World Bank, World Development Indicators. Тільки деякі з цих джерел є у відкритому доступі, більша частина доступна тільки на комерційній основі.

9. Свобода від корупції (Freedom from corruption) оцінює сприйняття корупції, і здебільшого базується на Індексі Сприйняття Корупції (CPI), що розраховується Transparency International.
10. Свобода праці (Labor freedom) характеризує свободу ринку праці, та базується на даних Cost of Doing Business Світового Банку, і відповідно обчислюється.

Індекс економічної свободи HF розраховується як середньоарифметичне всіх десяти субіндексів.

Застереження:

Як бачимо, при розрахунку цього індексу де тільки можливо використовуються формальні показники.

4.5 ІНДЕКС ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ІНСТИТУТУ ФРЕЗЕРА (ECONOMIC FREEDOM OF THE WORLD)

<http://www.freetheworld.com/release.html>

Незважаючи на подібну назву, розраховується за принципово іншим методом. Він складається з п'яти головних компонентів:

1. Частка держави: витрати, податки, та підприємства (Size of Government: Expenditures, Taxes, and Enterprises)
2. Правова структура та безпека прав власності (Legal Structure and Security of Property Rights)
3. Доступ до стабільних грошей (Access to Sound Money)
4. Свобода зовнішньої торгівлі (Freedom to Trade Internationally)
5. Регулювання кредитування, ринку праці, та ділової активності (Regulation of Credit, Labor, and Business)

Загалом, при обрахунках цього індексу використовується 38 різних джерел даних, 18 з них (на відміну від індексу HF) становлять опитування бізнесу. Також використовуються дані експертних опитувань, такі як PRS Group's International Country Risk Guide.

Застереження:

Див. опитування.

4.6 МІЖНАРОДНИЙ ІНДЕКС ПРАВ ВЛАСНОСТІ (IPRI)

<http://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

Розраховується однойменною неурядовою організацією з 2007 року. Складається з наступних компонентів:

1. Правове та політичне середовище (Legal and Political Environment (LP)) – незалежність юстиції, довіра до судів, політична стабільність, корупція
2. Права на „фізичну” власність (Physical Property Rights (PPR)) – правова захищеність прав власності, проблемність реєстрації власності, доступність кредитів
3. Права на інтелектуальну власність (Intellectual Property Rights (IPR)) -

Використані дані з Індексу світової конкурентоспроможності СЕФ, Ведення бізнесу Світового Банку, Індекс сприйняття корупції Transparency International, Індикатори якості державного управління Інституту Світового Банку, Опитування щодо інвестиційного клімату Світового Банку, Індекс патентних прав Гінатре-Парка. Всі ці ресурси, за винятком останнього, описані в даній роботі.

Застереження:

Розрахунки базуються переважно на даних опитувань, тож див. застереження щодо відповідних опитувань.

Застосування:

Доволі вдало охоплює різні аспекти прав власності.

Загалом, поєднання формальних та неформальних оцінок, а також оцінок з різних джерел має зменшувати загальну похибку. Але, оскільки невідомо „істинне значення”, то оцінити ефект від узагальнення насправді неможливо.

Серед фахівців тривають дискусії щодо методології обчислення індексів. Час від часу вона оновлюється. Окрім того, частина даних по окремих країнам може бути відсутня. Часто використовуються вихідні дані за різні роки, що не завжди є коректним, особливо якщо для різних країн використовуються різні роки, або якщо у країні відбувалися значні зміни. Наприклад, для України дані опитувань початку 2005 року демонструють численні аномалії (Паніна, 2005), пов'язані з післяреволюційною ейфорією.

МІСЦЕВІ ОПИТУВАННЯ

4.7 Квартальне опитування підприємств

(http://www.ier.kiev.ua/Ukraine/qes_ukr.cgi)

Окрім описаних вище міжнародних, в Україні проводяться вітчизняні регулярні опитування підприємств. Найпослідовнішим є „Квартальне опитування підприємств”, започатковане ще у 1996 році. Останніми роками його проводить Інститут економічних досліджень та політичних консультацій

Хоча основною метою є дослідження економічної кон'юнктури та очікувань, запитання включають також характеристики бізнес-середовища, серед яких часовий податок, частота та розмір хабарів, передбачуваність їх результату, ухилення від оподаткування, важливість неформальних стосунків з можновладцями, тощо. Час від часу проводяться спеціалізовані дослідження, присвячені окремим питанням ділового клімату та корпоративного управління. Завдяки регулярності обстеження, респонденти - керівники підприємств - бувають набагато відвертішими у своїх відповідях, що надає можливість дослідити „чутливі” питання недоступні для інших видів досліджень.

Застереження:

1. Невелика вибірка. Дослідження охоплює кількасот підприємств, переважно середніх фірм виробничого сектору, розташованих в обласних центрах України.
2. Запитання однакового типу ставляться не у кожному випуску (за винятком економічної кон'юнктури), тому для порівняння і відстеження динаміки іноді доводиться робити пошук по архівах.

Застосування:

Серед унікальних рис Квартального опитування – можливість відстежувати зміни бізнес-середовища у динаміці, починаючи принаймні з 2002 року (дані за попередні роки наразі відсутні у відкритому доступі), та поглиблено досліджувати деякі важливі риси неформального боку відносин бізнесу та влади в Україні. Наприклад, данні щодо розповсюдженості ухилення від податків є чи не найважливішою характеристикою якості роботи податкової системи, а важливість зв'язків з посадовцями держструктур характеризує ступінь фактичної залежності бізнесу від влади, та водночас пов'язану з нею корупцію (що насправді далеко не зводиться до простих хабарів).

4.8 Опитування МФК

(http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/Content/SME_Surveys).

Міжнародна Фінансова Корпорація (МФК) з 1996 року час від часу проводить обстеження ділового клімату для українських малих та середніх підприємств. Головним чином, обстеження МФК зосереджується на детальному аналізі перешкод для ділової активності. Опитування проводиться серед широкої вибірки

– близько 2000 підприємств, що з усіх інших найбільше наближає її до репрезентативної. Багато з індикаторів подаються за характеристиками підприємств, а деякі також за регіонами (областями), що вирізняє це опитування з-поміж усіх інших. Нещодавно методика опитування була уніфікована з аналогічними дослідженнями в інших країнах СНД

Застереження:

1. Оскільки методологія і питання час від часу змінюються, пряме порівняння з попередніми роками не завжди можливе і коректне.
2. Хоча СМП складають за чисельністю переважну більшість будь-якої ринкової економіки, їхня частка у ВВП для України не є переважною. Отже, результати відбивають стан бізнес-клімату для дуже важливої частини підприємств, яка втім не є настільки сильно впливає на обсяг ВВП.

Застосування:

Головне призначення – оцінка поточного стану бізнес-клімату, визначення пріоритетів його покращання, та надання відповідних рекомендацій (включені до тексту звітів про результати). На відміну від інших, може також слугувати для оцінки діяльності місцевої (обласної) влади по створенню умов для підприємництва.

Загальні зауваження по застосуванню індикаторів бізнес-клімату

За умов України аналізувати індикатори якості ділового середовища краще на рівні окремих показників, радше ніж загальних рейтингів.

„Ідеально сприятливий” діловий клімат передбачає, що підприємці можуть вільно і безперешкодно утворювати підприємства, вхід на ринок та подальше зростання підприємств обмежується виключно об’єктивними економічними чинниками, власники можуть безперешкодно здійснювати будь-які дії зі своєю власністю (та несуть повну фінансову відповідальність за їх наслідки), а свобода торгівлі нічим не обмежена. Звичайно, такий порядок не є ані досяжним, ані бажаним, адже окрім розвитку підприємництва суспільство має інші пріоритети. Крім того, існують відомі вади ринку, які роблять необхідним втручання держави. З іншого боку, держава теж має проблеми з ефективним здійсненням своїх функцій (див. індикатори якості державного управління). Теоретично, країни з кращим рівнем державного управління можуть собі дозволити більш активне втручання держави та регулювання бізнесу. Але насправді виявляється що найбільш зарегульованим та пригніченим є бізнес у країнах з слабким державним управлінням, до яких належить і Україна. Тому перший загальний висновок полягає в тому, що для України майже в усіх аспектах бажаним є наближення до вище описаного „ідеалу” свободи ринку.

При цьому, на відміну від більшості розвинутих країн, найголовнішими проблемами для бізнесу в Україні є навіть не стільки обтяжливість регулювань як таких, скільки проблеми з формулюванням нормативних актів, їх застосуванням, та наявністю окремих невинуватених обмежень, що не можуть бути виконані на практиці без завдання невинуватеної шкоди бізнесові. Все це створює ґрунт для дискреції, тобто довільного, вибіркового на розсуд державного службовця, застосування законодавства: оскільки порушників невиконаного законодавства занадто багато, всіх покарати неможливо, то чиновник чи співробітник правоохоронних органів отримують владу „карати чи милувати”. Це

докорінно відрізняє їх від звичайного європейського чи американського бюрократа.

Дискреційна влада держслужбовців є більшою проблемою, аніж просто зарегульованість. За означенням, права приватної власності означають беззаперечне право власника робити з об'єктом власності, що заманеться, в рамках закону. Державне регулювання, як таке, звужує ці рамки, а отже зменшує обсяг реальних прав власності. Це, у свою чергу, зменшує вартість бізнесу, обмежує можливості для прояву приватної ініціативи, тощо. Деякою мірою такі обмеження є необхідними задля того, аби запобігти можливій шкоді, яку певні види ділової активності можуть завдати інтересам споживачів, інших людей, довкіллю, іншим підприємцям, тощо. У певному сенсі такого роду обмеження є необхідними для існування та успішного і сталого функціонування самого бізнесу. Втім, хоч би якими обтяжливими не вдавалися регуляції, як такі вони не порушують права власності.

На відміну від цього, дискреційне впровадження правових норм створює ґрунт для прямого порушення прав власності, адже воно розмиває саме поняття „рамки закону”. Відповідно, дохід власника починає залежати не тільки від його особистих рішень, або рішень призначених ним управлінців, та об'єктивних обставин, але і від рішень державних службовців – які, зазначимо, не мають жодного формального відношення до предмету власності, і, відповідно, до доходів від неї. З одного боку, така ситуація не просто створює можливості для корупції, а робить останню невідворотною і неусувною. З іншого боку, таке неформальне порушення прав власності є основною перешкодою для розвитку бізнесу, а також для інвестування в Україну.

Отже, при оцінці ділового та інвестиційного клімату варто передусім звертати увагу на індикатори, що прямо чи опосередковано характеризують захищеність підприємства від дискреції. В цьому сенсі промовистими є такі показники, як кількість та тривалість перевірок, часовий податок, корупція, залежність від персональних змін в органах державної влади, важливість неформальних стосунків.

Використання індикаторів, що характеризують формальній бік відносин влади та бізнесу вдається загалом менш продуктивним, адже за умов вибіркового застосування багато з обмежувальних норм не є ефективними, натомість реальні перепони носять неформальний характер. Втім, звичайно, наявність обтяжливих обмежень залишається перешкодою для бізнесу в будь-якому разі, та більше того є ґрунтом для дискреції. Водночас, тільки такі індикатори, що базуються на формальних показниках, можуть бути повністю об'єктивними.

Загалом, можна запропонувати наступний простий критерій для визначення покращання/погіршення бізнес-клімату.

Якщо обидва типи показників погіршуються або покращуються одночасно, то інтерпретація не викликає проблем. Але коли спостерігається „змішана” поведінка, то ситуація потребує подальшого вивчення (Таблиця 5).

Звичайно, наведені приклади не є вичерпними, можливі і інші причини – їх треба ретельно досліджувати в кожному випадку окремо. Загалом, ефект від змін у діловому кліматі можна простежити на двох рівнях.

1. Утворення підприємств та входження на ринок – за кількістю реально працюючих підприємств, в тому числі по галузях, областях, тощо;
2. Зростання та розвиток бізнесу в існуючих підприємствах – за даними кон'юнктурних опитувань у порівнянні між собою та з макроекономічними індикаторами.

Таблиця 5. Аналіз змін бізнес-клімату

формальні \ неформальні	покращення	погіршення
покращення	однозначне покращення	1. певні компенсаторні механізми (як-от черги до „єдиного вікна”) 2. формальні покращення насправді неефективні (ігноруються на місцях) 3. покращення на одному напрямку компенсоване погіршеннями на інших, неформальних 4. відмінені або пом'якшені регуляції насправді не діяли; натомість в тому ж пакеті запроваджені якісь нові обмеження, або створені умови для неформальних обмежень 5.
погіршення	6. на практиці винайдені неформальні механізми нейтралізації формальних погіршень 7. формальне збільшення навантаження насправді супроводжується зменшенням дискреції 8. формальні норми після „погіршення” на практиці виявилися абсурдними – отже вони ігноруються, а часто разом падає і правова дисципліна в інших сферах, тож на практиці регуляторний тиск пом'якшується 9. під тиском несприятливих умов найбільш вразливі фірми полишають галузь (чи взагалі припиняють своє існування), а отже залишаються ті, що завдяки міцній „криші” відчують неформальні перепони як менш обтяжливі	однозначне погіршення

Зростання або спад у певних секторах визначається багатьма факторами, серед яких – попит, конкуренція з боку вітчизняних та іноземних постачальників, конкуренція з боку товарів-замінників, ситуація на ринках сировини, матеріалів та інших факторів виробництва, тощо. За умов загалом несприятливого бізнес-клімату зростання існуючих підприємств може бути істотним навіть без будь-яких покращань, якщо, наприклад, ці підприємства фактично монополізували ринок.

5. ІНДЕКСИ ПРОГРЕСУ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ЄБРР

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) починаючи з 1994 року розраховує низку індексів, що характеризують прогрес країн з перехідною економікою у просуванні ринкових реформ. Ці дані публікуються у щорічних „Доповідях про процес переходу” (Transition reports), що доступні також російською мовою. Вони характеризують оцінку фахівцями ЄБРР наступних видів реформ:

1. великої приватизації,
2. малої приватизації,
3. корпоративного управління та реструктуризації підприємств
4. цінової лібералізації
5. зовнішньоторгівельного та валютного регулювання
6. політики захисту конкуренції
7. банківського сектору
8. ринку цінних паперів та небанківських фінансових установ
9. інфраструктури, в том у числі електроенергетики, залізниць, доріг, телекомунікацій, водопостачання та каналізації.

Індикатори оцінюють прогрес по 4-бальній шкалі, де 1 характеризує централізовану планову економіку, а 4+ відноситься до стану справ у розвинутих ринкових економіках. Оцінюються здебільшого формальні показники, такі як наявність/відсутність певних видів регулювань. Оцінку роблять самі фахівці ЄБРР.

Так, наприклад, велика приватизація оцінюється наступним чином (за балами):

1. Незначна частка приватної (недержавної) власності
2. Схема приватизації в основному готова, декілька продажів відбулося
3. Від 25% до 50% власності приватизовано, але проблеми корпоративного управління вирішені тільки частково
4. Більше 50% державних підприємств приватизовано, значний прогрес у корпоративному управлінні.
- 4+. Стан справ, типовий для розвинутих ринкових економік.

Розділ про фінансову лібералізацію базується на інформації про

1. кількість банків, з них з іноземним капіталом
2. активи державних банків (частка в загальних активах банківської системи)
3. часткусумнівних і прострочених кредитів
4. фінансову глибину (як кредити банківської системи приватному сектору віднесені до ВВП)
5. капіталізацію фондового ринку

що підсумовуються індексами реформ в банківській системі та реформ небанківських фінансових установ.

Використовувати ці індекси реформ фінансового сектору для оцінки впливу реформ чи економічної політики було б проблемним з наступних міркувань

1. Кількість банків та активи державних банків не є інформативними з точки зору моніторингу динаміки змін в Україні – ці показники майже не змінюються
2. Більш коректно було б використовувати долю іноземного капіталу в загальній капіталі банківської системи

3. Капіталізацію українського фондового ринку не варто використовувати для аналізу через малу частку цінних паперів у вільному обігу. Для прикладу, рівень капіталізації ПФТС, порівнюваний з капіталізацією Варшавської фондової біржі, пояснюється котуванням на ній акцій Криворіжсталі, хоча торгується всього близько 1% акцій.

Застереження та обмеження:

1. Підхід, закладений у принцип побудови індикаторів, є спірним. Адже процес трансформації апріорі вважається свого роду „рухом із пункту А до пункту Б”, причому як кінцеві пункти, так і шлях вважається заданим. В той же час, в дійсності вихідні „пункти” суттєво різняться проміж собою, а „кінцевий пункт” взагалі важко визначити, адже країни з розвинутою ринковою економікою насправді мають доволі різні характеристики (у наведеному вище прикладі – частки державної власності та системи корпоративного управління). Більше того, насправді йдеться про складний та далеко не однобокий природний суспільний процес. Навіть якщо уряд країни щиро має на меті „побудову” ринкових інститутів певного виду, суспільство може розвиватися в іншому напрямку, аніж передбачено критеріями ЄБРР. В такому разі штучно запроваджені формальні інститути та правила гри скоріше за все не будуть працювати, натомість природним чином можуть виникнути якісь інші механізми.
2. Послідовність реформ може не відповідати „типовій”, з якої виходить ЄБРР. Наприклад, у Польщі становлення корпоративного управління набагато випереджало приватизацію, отже оцінка за наведеною вище схемою була б некоректною.
3. Оцінюються формальні параметри. Фактичний стан справ може істотно відрізнятися від них. Наприклад, хоча формально ціна на електроенергію в Україні наприкінці 90-х років минулого століття була регульованою, насправді підприємства мали можливість купувати її з великим дисконтом.
4. Оцінюються заходи, а не їх результати. Наприклад, оцінюються зусилля по захисту конкуренції, а не рівень конкуренції як такий.
5. Багато важливих сфер залишаються поза оцінкою. Передусім, це питання реалізації прав власності, ділового клімату, оподаткування, ринку праці, та ін.

Застосування:

Індикатори ЄБРР можуть бути до певної міри корисним інструментом для порівняльного аналізу. Вони також до певної міри можуть бути корисними для іноземних фахівців, що бажають отримати приблизну оцінку ситуації в країні. Фахівці всередині країни зазвичай набагато краще розуміються на поточній ситуації, отже оцінка динаміки за даними індикаторів ЄБРР навряд чи може бути доцільною – вона надто загальна. Втім, порівняльний аналіз може допомогти при співставленнях з іншими країнами СНД. Так, при плануванні секторальних реформ варто звертати увагу на досвід країн, що випереджають Україну за показниками ЄБРР у відповідному секторі. Але це тільки первинна оцінка, яка має супроводжуватися більш детальним дослідженням реальної ситуації.

6. Якість життя та людський розвиток

6.1 Індекс The Economist Intelligence Unit

<http://www.eiu.com/> (за передплатою)

Аналітики EIU ставили на меті оцінити якість життя якнайближче до власної оцінки мешканцями відповідних країн ступені їхнього задоволення власним

життям. Але замість використання дорогих та не завжди надійних прямих соціологічних опитувань, вони побудували регресійну модель, яка, за їхніми твердженнями, на 80% описує результати опитувань там, де вони доступні, але при цьому дозволяє робити оцінки щодо майже всіх країн та років, не зважаючи на наявність реальних опитувань. Модель базується на дев'ятьох показниках:

1. Матеріальному добробуті (Material wellbeing), що вимірюється ВВП на душу населення, скоригованого на купівельну спроможність
2. Здоров'я (Health), оцінюваного як середня очікувана тривалість життя при народженні
3. Політична стабільність та безпека (Political stability and security) – за власними оцінками EIU
4. Сімейне життя (Family life) – кількість розлучень
5. Суспільне життя (Community life) – 1, якщо багато мешканців країни відвідують церкву, або є членами профспілок
6. Клімат та географія (Climate and geography)
7. Забезпеченість роботою (Job security) – рівень безробіття
8. Політична свобода (Political freedom) – за даними Freedom House
9. Гендерна рівність (Gender equality) – відношення середніх доходів чоловіків та жінок

Ці фактори входять до індексу з вагами, що визначаються на підставі коефіцієнтів багатфакторної регресії з певними корективами. Багато інших факторів також випробувалися при конструюванні індексу, але виявилися статистично незначущими.

Застереження:

1. Показник „Суспільне життя” у вищенаведеному вигляді має бути неадекватним у багатьох пострадянських країнах, в тому числі в Україні. Членство у радянських профспілках, яке за інерцією зберігає значна частина робітників колишніх державних підприємств, було радше формальністю і не може насправді характеризувати схильність до суспільного життя
2. Майже всі наведені фактори є доволі консервативними, тому зроблені на їх підставі апроксимації можуть значно відхилятися від справжньої ситуації під час суспільних потрясінь, як позитивних, так і негативних

Застосування:

В Україні рівень задоволення життям вимірюється щорічно в опитуваннях ІС НАНУ (див. далі), тому для порівняльної динаміки цього показника немає потреби в приблизних оцінках на кшталт описаного індексу. Але він (разом із відповідним рейтингом) може бути корисним при міжнародних порівняннях. Зокрема, висока різниця в якості життя між Україною та певною іншою країною може вказувати на напрямок потенційної міграції з- або в Україну, в залежності від знаку такої різниці.

6.2 Індекс якості життя за версією International Living

<http://www.il-ireland.com/il/qofl07/index.php>

Розрахований в якості „дороговказу” для міжнародної міграції, щоправда у розрахунку на забезпеченого Західно-орієнтованого споживача. Включає такі показники, як вартість проживання, можливість знайти високооплачувану роботу, розваги та відпочинок, а також включає безпеку, здоров'я, свободу, інфраструктуру, клімат, та стан довкілля. Методика підрахунку не деталізується.

Застереження:

1. Характеризує країну радше з погляду гостя, хоча і постійно проживаючого, аніж з точки зору корінного мешканця.
2. Непрозорість методики викликає неабияку підозру у суб'єктивізмі.

Застосування:

Радше у пропагандистських цілях

6.3 Дані моніторингових опитувань ІС НАНУ

http://www.i-soc.com.ua/doc/p_book.rar

Інститут Соціології НАНУ проводить щорічний моніторинг основних показників соціального самопочуття та економічного стану домогосподарств. Опитування проводяться на базі репрезентативної вибірки методом самозаповнення. Взагалі кажучи, аналіз всього масиву даних з точки зору їхнього застосування для оцінки результатів політики уряду заслуговує на окремий розгляд з залученням соціологів. Розглянемо деякі окремі індикатори та їх групи.

Застереження (стосуються всіх індикаторів):

1. Покращення соціального самопочуття громадян є кінцевою метою політики добродесного уряду, але воно не може бути єдиним критерієм для оцінки цієї політики, оскільки залежить від багатьох факторів, тільки частина з яких контролюється урядом. Наприклад, тепла весна може покращити соціальне самопочуття певної частини громадян.
2. Опитування проводяться у протягом кількох місяців на початку року, тому на їхні результати можуть впливати швидкоплинні фактори, дія яких може вичерпатися вже до кінця року (як-от післяреволюційна ейфорія початку 2005 року)
3. Певні категорії громадян, наприклад найбагатших та людей без визначеного місця проживання, технічно неможливо охопити дослідженням.

Застосування:

1. Альтернативний засіб вимірювання поточного добробуту та змін у ньому, дозволяє оцінити фактичний стан добробуту, враховуючи неформальну складову.
2. Безпосередня оцінка громадянами політики уряду та її успіхів (невдач), є важливим доповненням до інших видів оцінки роботи уряду, хоча і не може виступати об'єктивним критерієм.
3. Вплив на підтримку подальшого розвитку ринкової економіки та демократії, а також особиста готовність до реалій ринкової економіки. В умовах демократії підтримка народу необхідна для розвитку ринкових інституцій. Зокрема, легітимізація приватної власності та підприємництва конче необхідна для формування сприятливого ділового клімату на

неформальному рівні. Політичний курс також у довгостроковому плані обумовлений настроями у суспільстві.

4. Рівень довіри у суспільстві - опосередковано впливає на транзакційні видатки будь-якого бізнесу, а отже грає провідну роль у формуванні довгострокових тенденцій економічного зростання.

6.4 Індекс людського розвитку ПРООН

<http://hdr.undp.org/>

Це – найбільш відомий інтегральний показник, що характеризує результати політики уряду у довгостроковій перспективі. Він складається з чотирьох компонентів: очікуваної тривалості життя при народженні, грамотності дорослих, відвідуваності всіх видів освіти (gross enrolment ratio), та ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності.

Розраховуються ще декілька допоміжних індексів, які зосереджені на оцінці бідності: HPI-1 – для бідних країн (включає доступ до питної води, вірогідність не дожити до 40 років, кількість недоношених дітей), та HPI-2 – для країн ОЕСР (включає ймовірність не дожити до 60 років, процент функціонально неграмотних дорослих, рівень довготривалого безробіття, та відсоток сімей, що живуть за межею бідності⁴), а також індекси гендерної рівності GDI та GEM.

Застереження:

1. Індекси розраховані виходячи з типових проблем бідних країн, а отже мало інформативні для постсоціалістичних держав. Наприклад, Куба та Білорусь за цими рейтингами посідають доволі високі місця завдяки пристойному стану медицини та освіти, хоча інші показники людського розвитку в сенсі можливості розвитку особистості – як, наприклад, політичні свободи, свобода вибору товарів, професій, тощо – у цих країнах доволі обмежені. Більш-менш актуальним для України можна вважати хіба що HPI-2, але він не розраховується для нашої країни взагалі.
2. Кількість учнів (студентів) всіх рівнів є поганим показником для України, оскільки жодним чином не враховує якості освіти, що є на сьогоднішній день найголовнішою проблемою.

Застосування:

Не рекомендуються для порівнянь України з іншими країнами, але індекси з певною обережністю можуть використовуватися для оцінки динаміки.

7. Дослідження кон'юнктури та очікувань підприємств

Дослідження економічної кон'юнктури поділяються на дослідження очікувань підприємств (business tendency surveys) та дослідження очікувань споживачів (consumer confidence surveys). Обидва види мають на меті визначення намірів економічних агентів (споживачів, виробників та інвесторів) щодо їх поведінки у найближчому майбутньому.

Від поведінки економічних агентів значною мірою залежать зміни передусім тих економічних показників, на які урядова політика не має безпосереднього впливу (передусім, ВВП та інвестиції приватного сектору), або відповідних складових інших показників. У свою чергу, діяльність уряду має чималий вплив на настрої.

⁴ Визначеною як половина від медіанного приведенного доходу після сплати податків.

Водночас, вивчення та узагальнення оцінок економічних перспектив фірмами – учасниками може біти також важливим доповненням до звичайних економічних індикаторів при прогнозуванні. Фірми, що безпосередньо працюють на відповідних ринках, мають дуже ретельно вивчати їх – адже від цього залежить їх економічний успіх. Отже, вони володіють важливою інформацією, яку навряд чи можна здобути іншим шляхом. Втім, її важко формалізувати, оскільки часто такі знання існують тільки на інтуїтивному рівні, а в інших випадках фірми не зацікавлені розкривати результати своїх досліджень у деталях. Кон'юнктурні дослідження збирають та узагальнюють „колективну мудрість” учасників ринку.

В Україні дослідження очікувань підприємств систематично проводять НБУ та Інститут Економічних Досліджень (http://www.ier.kiev.ua/Ukraine/qes_ukr.cgi).

7.1 Опитування ділових очікувань підприємств України

Національний банк України, починаючи з 2006 року, регулярно проводить опитування ділових очікувань підприємств. Згідно інформації НБУ виборка опитування включає 1200 підприємств усіх регіонів України і є репрезентативною за видами діяльності, формами власності, розміром підприємства.

Результати дослідження за 4 квартали 2006 року та 2 квартали 2007 року доступні на веб-сторінці Національного банку.

В опитуванні збирається інформація щодо

- Оцінки респондентами свого поточного фінансового стану
- Очікувань на наступні 12 місяців відносно результатів власної діяльності
 - Фінансово-економічного стану
 - Темпів реалізації продукції
 - Інвестиційної активності
 - Зайнятості
- Очікувань на наступні 12 місяців відносно загальноекономічних тенденцій
 - Рівня інфляції
 - Валютного курсу
 - Податкового тиску на інфляцію
- Погляду на банківську систему
 - Покращення/ погіршення доступу до банківських кредитів
 - Перешкоди для використання банківських послуг
 - Наміри отримати банківський кредит

Застосування:

- Сприйняття можливості доступу до банківських кредитів та відсоток респондентів, що планують отримати кредит, є важливим доповненням до агрегованих показників розвитку фінансової системи.
- Очікування щодо майбутньої інфляції можна використовувати, як оцінку респондентами якості фіскальної та монетарної політики.
- Розбіжності в очікуваннях щодо рівня інфляції та урядовим прогнозом інфляції – рівень довіри до уряду, оцінює професійність уряду щодо формування раціональних очікувань і, відповідно, зменшення невизначеності.

Сприйняття основних факторів тиску на ціни – критичними чинниками називаються саме дії уряду (економічна та політична ситуація в країні,

податковий тиск, дії Національного банку, бюджетні витрати, обмінний курс), аніж класичні економічні фактори попиту та пропозиції (доходи населення і витрати виробництва). Динаміка такого сприйняття відображатиме динаміку змін інституцій та економічної політики

Застереження та особливості:

- Результати дослідження не представлені у вигляді детальних серій. Відповідно в наявному вигляді користуватися результатами цього дослідження для системного тривалого моніторингу досить важко.
- Можливість отримання серій від Національного банку дозволила б користуватися результатами і для цілей аналітичного моніторингу
- Наприклад, легко помітити, що очікування респондентів відносно власного фінансово-економічного стану є набагато оптимістичнішими, ніж очікування щодо стану економіки в цілому. Ймовірно, суттєва частина респондентів не пов'язує результати своєї діяльності з економічною ситуацією в країні в цілому. Або ж такий результат міг отриматися в результаті агрегування даних. Більш детальне вивчення даних було б корисним у цьому та інших випадках, що можна трактувати двозначно.
- Дане опитування вимагає від респондентів доброго розуміння власних фінансових потоків і їх проєкції на найближчий рік та обізнаності з макроекономічною ситуацією. Відсоток ненадійних відповідей у таких опитуваннях зазвичай вищий, ніж у опитуваннях щодо задоволеності добробутом та ставленням до певних суспільних інституцій

Опитування ІЕД детально описані у підрозділі 4.7 „Квартальні опитування підприємств„. Це опитування окрім традиційних включає також низку запитань щодо характеристик ділового клімату та очікувань щодо його подальших змін.

Протягом кількох років **дослідження кон'юнктури у секторах послуг та банківської діяльності** робив CASE Україна (результати за адресою <http://www.case-ukraine.com.ua/index.php?mode=projects&act=view&prjid=51&miid=4>).

Дослідження споживчих настроїв виконує МЦПД, результати доступні за підпискою (<http://www.icps.kiev.ua/publications/cc.html>), методологія дослідження описана за адресою http://www.icps.kiev.ua/publications/cci_calculation.html.

Загальні застереження:

Очікування можуть бути результатом колективної помилки. До того ж, якщо багато учасників ринку одночасно вдаються до подібних одна одній стратегій, то результат може бути протилежний бажаному і очікуваному (наприклад, надмірне нарощування виробництва в очікуванні зростання цін на певному ринку може зрештою призвести до обвалу цін). Тому ці індикатори можна використовувати тільки у співставленні з іншими.

Щодо оцінки результатів діяльності уряду, то зміни в очікуваннях навряд чи можна розглядати як критерій такої оцінки. Радше можна використовувати їх як

характеристику репутації певного складу уряду, що теж є важливою для ділового світу.

Застосування:

На макроекономічному рівні колективний прогноз фірм щодо економічних перспектив може мати ефект „прогнозу, що збувається сам собою” (self-fulfilling prophesy), адже в очікуванні зростання фірми підвищують ділову активність (наприклад, роблять інвестиції), що само по собі сприяє зростанню – і навпаки, консервативні стратегії, до яких вдаються в очікуванні спаду, при масовому застосуванні можуть спровокувати спад.

З іншого боку, помилкові масові очікування можуть самі по собі бути джерелом економічних негараздів. Наприклад, якщо фірми масово переоцінюють перспективи зростання економіки взагалі і платоспроможного попиту зокрема, то це може привести до кризи перевиробництва. Так само, споживачі можуть необачливо закупити в кредит забагато товарів в очікуванні на підвищення доходів – якщо його не станеться, то в скрутному становищі можуть опинитися банки. Водночас, шляхом співставлення очікувань з прогнозами, отриманими іншими методами, можна передбачити, діагностувати, та попередити, зокрема, описані вище проблеми, а також інші економічні негаразди.

8 МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАТИСТИКА ТА ІНДИКАТОРИ РИЗИКІВ

8.1 Макроекономічні показники

Основні макроекономічні показники регулярно оприлюднюються Державним комітетом статистики України. Методологія збору та обробки даних для обчислення основних макроекономічних показників добре відома фахівцям Міністерства економіки. Тому нижче ми обговорюємо лише, якщо такі існують, недоліки в методології, обмеження чи застереження щодо використання окремих макроекономічних показників.

ВВП. Зростання ВВП протягом останнього часу значною мірою було зумовлене сприятливою зовнішньою кон'юктурою на зовнішніх ринках. Відповідно індикатор росту ВВП включає в собі наслідки економічної політики і\чи реформ уряду і впливи зовнішніх чинників. Оскільки завданням моніторингу є якомога краще оцінити вплив урядових рішень на результати діяльності, було б доцільним поряд з офіційним значенням ВВП використовувати додатково

ВВП зменшений на валову додану вартість, створену підприємствами металургії. Такий прийом є досить поширеним. Органи статистики Казахстану, наприклад, оприлюднюють показник ВВП, визначений традиційно, та ВВП, зменшений на ВВП за рахунок видобування та переробки нафти.

Ще одним інформативним показником ВВП для України може бути ВВП, що не враховує державних інвестицій.

Індекс споживчих цін (ІСЦ)

Державний комітет статистики розраховує ІСЦ, як індекс зміни вартості типового споживчого кошика. Структура цього кошика (доступна на сторінці Комітету) визначається щорічно через опитування споживачів і в 2006 році включала

Продукти харчування (не включаючи алкогольні напої) – 55%
 (50% - м. Київ)
 Одяг і взуття – 7%
 Житло, вода, електроенергія, паливо – 10%
 Транспорт – 4%

Надзвичайно висока вага продуктів харчування в кошику призводить до того, що офіційний показник інфляції суттєво занижує реальний ІЦЦ.

Висновок про високу вагу продуктів харчування у кошику є очевидним з кількох міркувань. По-перше, країни зі схожою культурою споживання та рівнем доходу населення мають значно нижчу пропорцію продуктів харчування (не включаючи алкогольні напої).

Росія	33.6% ⁵
Болгарія	35% ⁶
Польща	19% ⁷
Грузія	35% ⁸
Румунія	23% ⁹

По-друге, у 2004-2005 рр. спостерігався суттєвий ріст доходів домогосподарств (офіційно зафіксованих) – 27.7% та 36.5% уоу відповідно. Настільки великий ріст доходів мав би давати відчутне пониження ваги продуктів у структурі кошика у 2006 р. відносно 2005 р., чого не відбулося.

Тому аналізуючи показники інфляції, слід брати до уваги, що офіційні індекси не відображають реальної картини, а скоріше, показують динаміку цін на споживчий кошик найбільшій частини домогосподарств.

8.2 Статистика та індикатори змін у фінансовій системі

Наведена нижче таблиця підсумовує статистичні показники та найвживаніші індикатори, що вимірюють основні зміни в функціонуванні фінансової системи

⁵ http://www.gks.ru/free_doc/2007/VESA2007.htm

⁶ http://www.nsi.bg/CPI_e/Cpi_e.htm

⁷ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_concise_statistical_yearbook_of_poland_2006.pdf

⁸ <http://www.statistics.ge/main.php?pform=49&plang=1>

⁹ <http://www.insse.ro/cms/files/pdf/en/cp4.pdf>

Таблиця 6. Розміри і розвиненість фінансової системи

Показник	Джерело	Коментар	Обговорення
Активи фінансових установ			
Комерційні банки	НБУ	Щоквартальна статистика оприлюднюється на веб-сторінках комісій ДКРФП, щоквартально, зазвичай з суттєвим запізненням.	- Для аналізу розміру відносно інших економік та змін структури зазвичай використовують величину активів віднесено до ВВП - Розвиток фінансових установ небанківського типу є надзвичайно чутливим до якості інституційного середовища. В Угорщині, Польщі, Чехії, країнах Балтії небанківські фінансові установи розвивалися пропорційно до розвитку банківської системи. Для прикладу, сумарні активи страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних компаній та кредитних спілок віднесені до ВВП складають близько 20%¹⁰. Відповідне відношення для України становило 5% на кінець 2006 р, при тому що банківські системи вже є майже співрозмірними. - Найкритичнішими інституційними перешкодами до розвитку небанківських фінансових послуг є низькі стандарти корпоративного управління та відсутність незалежності регуляторів
Страхові компанії	ДКРФП ¹¹		
Кредитні спілки	ДКРФП		
Недержавні пенсійні фонди	ДКЦПФР ¹²		
Інститути спільного інвестування	ДКЦПФР		
Об'єми торгів на регульованому ринку цінних паперів, % від загального ` торгів	ДКЦПФР	Статистика об'ємів торгів на регульованому ринку (біржі та торгово-інформаційні системи) та загальний об'єм торгів публікуються регулярно і	- Частка торгів, що відбувається на врегульованому ринку краще відображає якість регулювання ринку, аніж динаміка об'єму торгів на регульованому ринку. Обидва показники мають стійкий тренд зростання останні кілька років через ріст пропозиції та попиту на цінні папери. Частка ж регульованого ринку падала через погіршення інституцій – зростання схильності до непрозорості через погано захищені права власності, небажання випускати цінні папери у вільний обіг через побоювання рейдерства тощо - Поряд з об'ємом торгів часто користуються і

¹⁰ Кінець 2005 р., Financial System Stability Assessment Update, including “Report on the Observance of Standards and Codes on Insurance Regulation”

¹¹ Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України

¹² Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку

		вчасно	показником капіталізації фондового ринку. Ми вважаємо, що для українського фондового ринку цей показник не є інформативним через низьку частку цінних паперів, що знаходяться у вільному обізі
Депозити домогосподарств в банківській системі	НБУ		
Сукупний кредитний портфель комерційних банків	НБУ		- Величина кредитного портфелю віднесена до ВВП є одним з можливих визначень фінансової глибини (financial depth) - Іншими визначеннями фінансової глибини є активи банківської системи до ВВП, ліквідні зобов'язання до ВВП, тощо. - Для української банківської системи використання будь-якого з цих визначень є коректним
Кредити приватному сектору	НБУ	Публікується в "Бюлетні Національного банку України"	- Обидва показники доцільніше вимірювати, як пропорцію від загального кредитного портфелю. - Кредити фізичним особам ми використовуємо, як апроксимацію для споживчих кредитів, оскільки НБУ не класифікує їх окремо
Кредити фізичним особам	НБУ	Публікується в "Бюлетні Національного банку України"	Споживче кредитування більш сильних інституцій і інфраструктури, ніж кредитування бізнесу – впорядкованого реєстру майна, майна в заставі, ліквідного ринку реалізації застави, механізму кредитної історії, тощо.
Іпотечні кредити	Українська національна іпотечна асоціація	Дані доступні на запит, спорадично – в засобах масової інформації	
Кількість карток міжнародних платіжних систем	Українська міжбанківська асоціація членів платіжних систем "ЕМА"	Дані на кінець року публікуються на веб-сторінці асоціації www.ema.com.ua	- Обслуговування транзакцій через картки суттєво зменшує транзакційні видатки на платежі. - Кількість емітованих карток може слугувати мірою якості платіжної системи. Коректнішою мірою був би обсяг платежів, що здійснюються з допомогою карток чи, краще, їх частка у загальному обсязі здійснених платежів. Така інформація не є доступною.

8.3 Індикатори, що вимірюють зміни ризиків

Зміни в якості інституцій та в економічній політики ведуть до безпосередньої зміни в величині системних ризиків. Так, добрі стандарти обліку та звітності, захищеність прав кредитора, тощо, змешують асиметрії інформації між потенційним позичальником та фінансовою установою. Кредитор має можливість ретельно перевірити платоспроможність та мінімізувати ризики, що позичальник не зможе розрахуватися за кредит. Коли необхідні інституції розвинені погано, ризики досить суттєві, як це спостерігалось на початку – в середині 90-х років. З розвитком інституцій поступово зменшувалися і системні ризики.

Кожен вид ризику містить в собі системний ризик, зумовлений якістю інституцій та політики уряду, та ризики кожної конкретної установи, що пов'язані з особливостями управління ризиками в цій конкретній установі. Оскільки для обчислення індикаторів ми користуємося статистикою для фінансової системи в цілому, вважаємо, що друга компонента статистично нівелюється. Тобто апроксимуємо зміни в системних ризиках, як вплив рішень уряду.

Таблиця 7. Зміни в величинах основних ризиків

Кредитний ризик			Кредитний ризик – ризик, що позичальник виявиться неплатоспроможним і не зможе виконати свої фінансові зобов'язання перед банком
Ріст кредитного портфелю, рдр	НБУ		- Стрімке зростання кредитного портфелю зазвичай супроводжується зростанням кредитних ризиків - Такий зв'язок проявляється, оскільки модернізація управління ризиками та найм нової робочої сили, щоб обслуговувати зростання попиту, є більш інертними, ніж коливання попиту
Прострочені та сумнівні кредити	НБУ	Публікуються у "Бюлетні Національного банку України"	Як частка кредитного портфелю
Валютний ризик			- Валютний ризик – це ризик, що банк виявиться неплатоспроможним внаслідок суттєвої зміни валютного курсу - Це відбувається коли
Кредити в іноземній валюті до кредитного портфелю	НБУ	"Бюлетень Національного банку України"	

Депозити в іноземній валюті до загальних депозитів			-- є суттєва диспропорція між активами банку в іноземній валюті та його зобов'язаннями в національній валюті -- позичальники банку стають неплатоспроможними внаслідок суттєвої зміни валютного курсу • Наразі більшість валютних ризиків незахеджовані через відсутність інструментів (похідних цінних паперів) та де-факто фіксований курс гривні відносно долара США • За відсутності ринкових механізмів управління ризиками, головну роль відіграє регулювання діяльності банків у спосіб, що зменшує даний ризик. МВФ наводить приклади можливості встановлення більш високих вимог на резерви під кредити, видані в іноземній валюті чи більш жорсткі стандарти скрінінгу позичальника – він має довести, що має стабільне джерело доходу у валюті позики. • На кінець 2006 року кредити в іноземній валюті на 50% перевищували депозити в національній валюті, відношення поступово зростає
Кредити в іноземній валюті до депозитів в іноземній валюті			
Ризик ліквідності			
Ліквідні активи до загальних активів	НБУ	"Бюлетень Національного банку України"	
Депозити клієнтів до кредитного портфелю			
Довготермінові активи до довготермінових зобов'язань			
Короткотермінові активи до короткотермінових зобов'язань			• Ризик ліквідності – ризик, що банк не зможе виконати свої зобов'язання у випадку несподіваної вимоги від власників депозиту • Короткотерміновими активами доцільно вважати готівку, гроші на кореспондентському та інших рахунках, ліквідні цінні папери, короткострокові кредити • Короткостроковими зобов'язаннями вважають кошти на розрахункових рахунках, депозитах до запитання • До довготермінових зобов'язань належать боргові цінні папери банку та термінові депозити • Суттєва диспропорція, наприклад, в розмірі короткотермінових зобов'язань і короткострокових активів (переважання перших) означає відчутний ризик ліквідності

III. Аналітичний моніторинг: принципи та підходи

Україна належить до країн з неусталеною ринковою економікою. Існуючі індикатори наближення до стану „розвинутості”, описані вище (такі як індекси ЕБРР) намагаються виміряти здебільшого наявність формальних інституційних передумов розвитку ринкових інституцій, радше ніж результати. З іншого боку, макроекономічні показники та показники людського розвитку вимірюють кінцевий результат, на який окрім розвитку ринкових інституцій та політики уряду загалом, впливають численні зовнішні фактори.

Аналітичний моніторинг у пропонованому вигляді має заповнити, хоча б частково, цю прогалину. Ми пропонуємо вимірювати безпосередньо силу ринкових механізмів через оцінку певних співвідношень та закономірностей, які мали б спостерігатися в уявній „ідеальній” ринковій економіці. Вони здебільшого добре простежуються у розвинутих країнах, але водночас не мають місця або є спотвореними за інших умов, зокрема у плановій економіці. Тому показники, що характеризують відстань до „ідеальних” співвідношень та закономірностей, або їхніх значень, характерних для розвинутих країн, можуть використовуватися в якості об’єктивних кількісних індикаторів розвиненості ринкової економіки, а отже дієвості ринкових інституцій.

Як відомо, роль ринкових сил в економіці полягає насамперед у ефективному розподілі ресурсів. Тому ефективність розподілу (allocative efficiency) – включаючи розподіл капіталу між власниками відповідно до їхніх підприємницьких здібностей – є найважливішим об’єктом для вимірів такого роду. Така ефективність є наслідком дії ринкових інституцій, що обумовлюють права власності та конкуренцію; і у свою чергу є запорукою конкурентоспроможності, а отже і тривкого економічного зростання. Водночас, абсолютно ефективний розподіл неможливий, адже зовнішні обставини (соціальні зміни, технологічний прогрес, зовнішньоекономічні фактори, тощо) постійно змінюють відносну вартість ресурсів. Завдяки цьому, економіки країн чи секторів, що швидко зростають, або переживають швидку трансформацію, не можуть бути такими ж ефективними, як тих, що досягли фази відносно стаціонарного розвитку. Тому другим важливим виміром має бути безпосередньо сила, що штовхає економіку до ефективного стану, чи швидкість, з якою економіка наближається до нього. Обидва види показників мають розглядатися у співставленні: що більше відхилення від ефективності, то більшою має бути відновлююча сила. Окрім цього, як і в макроекономіці, загальна картина складатиметься з різних показників, що висвітлюють її з різних боків.

Наразі нам не відома жодна цілісна система показників такого виду, яка б досліджувалася на постійній основі. Втім, існує доволі багато окремих досліджень, які прямо чи опосередковано оцінюють окремі складові ефективності розподілу, або пов’язаних з нею індикаторів. В даній главі ми робимо спробу поєднати і систематизувати такі існуючі методики, і додати до них низку інших, які ще треба довести до практичного застосування. Зрозуміло, що отриманий таким чином список пропонованих індикаторів є дуже попереднім, і не претендує на повноту або завершеність. Для розробки цілісної системи аналітичного моніторингу потрібні подальші дослідження.

Нижче на прикладах окремих показників, які можуть увійти до такої системи, ми ілюструємо логіку та підходи аналітичного моніторингу.

1. Відхилення від Парето-розподілу

Численними дослідженнями у різних сферах знань (від лінгвістики, до фізики) доведено, що неспотворені природні процеси, які відбуваються шляхом відбору через нерівномірне зростання та відсів, призводять до однакового типу статистичного розподілу – так званого лінійно-логарифмічного (log-linear) або Парето-розподілу (інші назви: закон Зіпфа (Zipf's law), крива Лоренца, правило золотого перетину). Існують принаймні теоретичні підстави вважати його пов'язаним з Парето-ефективним (тобто, найбільш оптимальним у статичному сенсі) розподілом ресурсів. Численні емпіричні дослідження доводять, що у розвинутих ринкових економіках, зокрема, розподіл населення за доходами, або фірм – за розміром дійсно дуже добре відповідають цьому правилу. При цьому параметри розподілу теж можуть бути важливими індикаторами¹³, хоча вони зазвичай доволі сильно відрізняються і проміж розвинутих країн.

Натомість, зовнішні втручання спричиняють викривлення природного розвитку, що призводять до відхилення від економічно ефективного розподілу ресурсів. Вони проявляються у вигляді відхилень від самої форми статистичного розподілу, і мають сигналізувати про спотворення ринкових механізмів, або інші проблеми. У якості гіпотези, можна припустити, що урядові втручання (наприклад, перерозподіл доходів на користь бідніших), навіть якщо призводять до відхилення параметрів розподілу від теоретично ефективних, все ж таки не є критичними для економічної ефективності як такої – на відміну від втручань або інших процесів, що призводять до значних відхилень від форми рівноважного розподілу.

Отже, в якості індикаторів для аналітичного моніторингу можна запропонувати параметри регресії (як коефіцієнти, так і пояснюючу силу) наявних даних відносно Парето-розподілу – для доходів домогосподарств, розмірів діючих фірм, а також, можливо, деяких інших параметрів.

2. Відхилення від лінійної залежності продуктивності праці від фондоозброєності

Можна теоретично показати, що за умов навіть часткової ринкової рівноваги, коли фірми достатньо жорстко конкурують на ринках товарів та ресурсів, що близькі до рівноважних, але при цьому застосовують різні технології виробництва (а отже мають різне оптимальне співвідношення праці до капіталу), має спостерігатися лінійна залежність між продуктивністю праці (вимірною додана вартість на одного умовного робітника середньої якості) та фондоозброєністю (вартістю основного капіталу на одного працівника). Відхилення від цієї закономірності можна виміряти за допомогою величини кореляції, або у інший спосіб, що буде визнаний більш зручним та точним¹⁴. Такий показник інтегрально характеризує відхилення від ефективності як на ринках товарів і праці, так і у розподілі підприємств за розміром відповідно до здібностей їхніх власників.

¹³ Зокрема, існує гіпотеза, що за умов абсолютно неспотвореної природної еволюції коефіцієнти наближаються до одиниці або „золотого перетину” (Крючкова)

¹⁴ попередні розрахунки показують беззаперечний прогрес у цьому показникові, розрахованому для промислових підприємств України за 2000-2005 рр. Але кореляція як така має низку статистичних недоліків, зокрема вона надто чутлива до способу видалення аутлайерів

3. Середньоквадратична відстань фірм від границі виробничої спроможності

В уявній ефективній економіці всі фірми мали б працювати на межі своєї продуктивності. В емпіричному вимірі це означало б, що всі вони мали б однакову – одиничну – технічну ефективність, яка визначається як відносна відстань від границі продуктивних можливостей для галузі. Остання, у свою чергу, на практиці визначається як лінія, що з'єднує найкращі у галузі результати. Технічна ефективність для кожної окремої фірми розраховується з застосуванням методів непараметричного статистичного аналізу (), на наступному кроці розраховується її середньоквадратичне. Аналогічним чином, можна просто розрахувати середньоквадратичне відхилення для відношення доданої вартості до суми вартості ресурсів (праці та капіталу).

4. Спред між середньозваженою процентною ставкою за кредитами та депозитами

Спред між банківськими прооцентними ставками на кредити і процентними ставками на депозити часто використовують, як апроксимацію для вимірювання наскільки ефективною є банківська система, як посередник між власниками заощаджень та позичальниками. Фінансовий посередник (яким і є банк) акумулює наявні вільні кошти (заощадження) та направляє їх на інвестиції чи фінансування потреб тих, хто має тимчасову потребу у фінансуванні своїх витрат.

Головна функція фінансового посередника - зробити таке розміщення вільних коштів за найменших можливих транзакційних видатків та найнижчих ризиків¹⁵. Справді, власники заощаджень могли б розмістити свої кошти і без посередника (банку, інвестиційного фонду), проте самостійне інвестування вимагало б самостійно знайти відповідного позичальника, оцінити його кредитоспроможність та ризики, асоційовані з даним інвестиційним проектом, домовитися про найкращі умови та юридично оформити транзакцію. Тому додана вартість і ефективність посередника і вимірюється величиною транзакційних видатків, які несе посередник. Чим ефективніше фінансове посередництво банку, тим нижчі транзакційні видатки, які він несе.

Спред між процентними ставками показує, яка частина грошей, зароблених на кредитуванні, поглинається самим банком, щоб обслуговувати транзакції і власну діяльність, аніж повертається власникам депозитів.

Для ілюстрації наведемо динаміку спреду для української банківської системи. Спред (визначений як різниця між середньозваженою відсотковою ставкою за усіма кредитами та середньозваженою відсотковою ставкою за всіма депозитами) падав, починаючи з кінця 1999 року. Висновок про те, що загальна ефективність банківської системи, як фінансового посередника, зростає, є очевидним.

Проте, щоб судити наскільки ефективними є українські банки, потрібна якась база для порівняння. Зазвичай в літературі використовують показники більш розвинених країн з перехідною економікою, як базу для порівняння. На кінець

¹⁵ Levine, Ross. 1997. "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda." *Journal of Economic Literature* 35 (June).

2006 року величина спреда для української банківської системи складала 7.3%, для польської та чеської 3% та 3.4% відповідно.

Джерело: статистика НБУ, очислення автора

Можна зробити висновок, що українська банківська система має порівняно більші транзакційні видатки та є менш ефективною, хоча розрив ефективності й стійко скорочувався. Однак, ми не можемо зробити висновок, що саме є джерелом неефективності – погана якість інституцій чи певна ринкова влада самих банків. Обидва фактори призводять до зростання спреда.

5. Середньоквадратичне відхилення ефективної реальної відсоткової ставки за кредитами та депозитами

Іншою мірою (не)ефективності банківської системи може бути варіація відсоткових ставок – середньоквадратичне відхилення відсоткових ставок індивідуальних банків від середньої ставки на ринку.

Варіація відносно середньозваженої (по банківській системі в цілому) відсоткової ставки визначається, як

$$\text{Var (Interest rate)} = \frac{\sum_{n=1}^N (i_{av} - i_n)^2}{N}$$

де i_{av} – середньозважена відсоткова ставка для банківської системи в цілому, i_n – відповідна відсоткова ставка банку n , N – кількість банків.

Для прикладу, можна обчислити варіацію відсоткових ставок банки за строковими депозитами фізичних осіб строком на 1 рік, чи будь-якої іншої відсоткової ставки. Щоб варіація, як міра ефективності була коректною, необхідно брати відсоткові ставки на однакові чи близькі послуги. Інакше кажучи, ми вимірюємо, наскільки на ринку відрізняється ціна (відсоткова ставка) на один і той самий товар (депозит чи кредит у певній валюті, на певний термін, тощо)

Чому варіація відсоткових ставок може слугувати апроксимацією ефективності банківської системи? Відсоткова ставка – це плата за користування гроша, або ціна позичених коштів. Відповідно до базової мікроекономічної теорії, великі відмінності в ціні на ринку на однаковий товар чи послугу вказує на неефективність розподілу (allocative inefficiency). Тому, велика варіація відсоткових ставок на (майже) однаковий банківський продукт, вказує на неефективність розподілу фінансових ресурсів.

Дуже мала варіація відсоткових ставок вказує на високу конкуренцію в банківському секторі і, відповідно, добру ефективність розподілу. Або ж наявність картельної змови між банками. Отже, варіація відсоткових ставок дозволяє твердити про існуючу неефективність розподілу, якщо виміряна варіація велика, і є недостатньою сама по-собі, щоб робити висновки про ефективність, якщо виміряна варіація мала.

Два вищеописані індикатори наведені тут з метою проілюструвати логіку аналітичного моніторингу та навести приклад, яким чином можна вимірювати ефективність розподілу фінансових ресурсів. У літературі наводяться і інші індикатори, які за певних умов і у певних економіках, добре апроксимують ефективність розподілу фінансових ресурсів і капіталу, зокрема. Який з індикаторів (чи який їх набір) найкраще працює для української фінансової системи, які його можливості і обмеження, є завданням окремого емпіричного дослідження. Результатом такого дослідження має бути система індикаторів і методологія їх застосування, що дозволила б Міністерству економіки виконувати регулярний аналітичний моніторинг наслідків змін інституцій.

6. Оцінка рівня конкуренції в банківській системі

За недостатньої конкуренції банки мають певну владу над позичальниками або/та над власниками заощаджень і можуть пропонувати вищі кредитні ставки або/та нижчі депозитні. Спостерігатиметься вищий спред, ніж за умов, коли банки сильно конкурують за клієнта.

Погана якість таких інституцій, як захист прав кредитора, низькі стандарти обліку, погано захищені права власності, відсутність майнових реєстрів, призводять до того, що усі банки, як система зазнають вищих ризиків і, відповідно, витрачатимуть більше коштів на транзакції. Спред є вищим, ніж для банківської системи, яка працює в середовищі з якісними інституціями.

Експертні думки щодо основного фактора, що підтримує високі спреди в українській банківській системі, полярно протилежні. Найбільш повний аналіз Світовим Банком українського фінансового сектору (Roe т.ін., 2001) детально розглядає причини та наслідки, як високих власних операційних видатків, так і видатків, що безпосередньо пов'язані з втручанням уряду в діяльність банків. Автори схиляються до висновку, що погана якість інституцій є основною причиною високих транзакційних видатків. Експерти МВФ вважають що високі спреди зумовлені рівною мірою поганими інституціями та рентою від ринкової влади. (De Nicolo т.ін., 2003). Українські чиновники зазвичай називають недостатність конкуренції головним чинником значних спредів.

Очевидно, щоб виміряти наскільки поганим є інституційне середовище, в якому працюють банки, необхідно оцінити величину конкуренції на ринках банківських

послуг. Тобто виміряти, наскільки конкурентними є ринки банківських депозитів та кредитів.

Метод вимірювання рівня конкуренції на ринках банківських послуг, що визнаний більшістю дослідників – метод Бреснагана-Лау – полягає в оцінці рівняння попиту (demand relation) і рівняння пропозиції (supply relation) (Bresnahan (1982), Lau (1982)). Оцінка структурної моделі згідно методу дозволяє протестувати, чи маржинальний дохід (marginal revenue) типового банку статистично відрізняється від ринкової ціни. Якщо так, можна сказати, що поведінка банку близька до ідеальної ринкової конкуренції. Інакше, робимо висновок про наявність ринкової влади у типового банку. .

Висновок, що типовий банк поводить себе дуже схоже, як при ідеальній ринковій конкуренції, означатиме, що усю величину неефективності розподілу можна пояснити поганою якістю інституцій. І отже спред є мірою поганої якості інституцій, в рамках яких працюють банки. Якщо ж тест виявить існування певної ринкової влади, необхідно буде розробити спосіб додатково оцінити, яка частина неефективності зумовлюється поганими інституціями.

Застосування аналітичного моніторингу, вибудованого за такою логікою, дозволить фахівцям Міністерства економіки відслідковувати зміни в якості інституцій, тобто аналітично вимірювати наслідки реформ і економічної політики уряду.

IV. ВИСНОВКИ ЩОДО МЕТОДОЛОГІЇ ЗБОРУ І АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ВПЛИВІВ РЕФОРМ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Виходячи з викладеного аналізу, нижче наводяться висновки і рекомендації з наступних питань:

1. Які дані необхідно збирати, яка періодичність збору даних
2. Можливості співробітництва з існуючими опитуваннями (використання їх результатів, можливості отримання даних у більш детальному розрізі, можливості включити додаткові питання)
3. Які дані наразі є відсутніми чи не публікуються урядом, проте повинні публікуватися
4. Аналітичний моніторинг: розрахунки та моніторинг економічних пропорцій, структурних співвідношень та статистичних кореляцій

1. Дані, що необхідно збирати і періодичність збору

Ми вважаємо, що аналіз впливів реформ та економічної політики доцільно проводити щорічно. Відповідно, усі нижчевказані індикатори слід збирати за результатами року. Таблиці 8 та 9 підсумовують мінімально необхідні статистику та індикатори, що дозволяють докладний аналіз наслідків та впливів реформ і політики. Більш розгорнуте описання цих даних буде виконано на стадії безпосереднього виконання аналізу, виходячи зі знайдених фактів, структурних пропорцій, а також рекцій Міністерства економіки на запропоновані тут підходи.

Таблиця 8. Індикатори, що вимірюють безпосередні наслідки

Функція	Статистика і індикатори
Створення інституцій	1. Якість державного управління - Індикатори якості державного управління Інституту Світового Банку (WBI) - Складові: „Голос народу” та підзвітність влади - Політична стабільність та відсутність насильства (- Ефективність уряду - Якість регуляторної політики - Закон та правопорядок - Контрольованість корупції - Transparency International – Індекс сприйняття корупції 2. Бізнес-клімат - Опитування підприємств Світового Банку та МФК – - Індекс конкурентоспроможності СЕФ, субіндекс, що вимірює якість бізнес -клімату - Індекс економічної свободи Інституту Фрезера - Частка держави: витрати, податки, та підприємства - Правова структура та безпека прав власності - Доступ до стабільних грошей - Свобода зовнішньої торгівлі) - Регулювання кредитування, ринку праці, та ділової активності - Міжнародний індекс прав власності (IPRI) - Правове та політичне середовище - Права на „фізичну” власність - Права на інтелектуальну власність - Квартальне опитування підприємств (ІЕД) - Ряди, що стосуються характеристик бізнес-клімату - Опитування МФК 3. Кон’юнктура та очікування підприємств

Функція	Статистика і індикатори
	• Квартальні опитування підприємств – ряди, що стосуються ділових очікувань (ІЕД) • Дослідження споживчих настроїв (МЦПД)
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	1. Макроекономічна статистика (НБУ, Міністерство економіки) макроекономічна статистика (ВВП, платіжний баланс, інфляція, монетарні агрегати, доходи та витрати населення), процентні ставки, статистика виконання бюджету 2. Розміри і розвиненість фінансової системи • Активи фінансових установ ▪ Комерційних банків ▪ Страхових компаній ▪ Кредитних спілок ▪ Недержавних пенсійних фондів ▪ Інститутів спільного інвестування • Обсяги торгів на регульованому ринку цінних паперів, % від загального обсягу торгів • Депозити домогосподарств у банківській системі • Сукупний кредитний портфель комерційних банків ▪ Кредити приватному сектору ▪ Кредити фізичним особам ▪ Іпотечні кредити • Кількість карток міжнародних платіжних систем 3. Зміни величин ризиків • Кредитний ризик ▪ Ріст кредитного портфелю ▪ Прострочені та сумнівні кредити • Валютний ризик. Відношення: ▪ Кредити в іноземній валюті до кредитного портфелю ▪ Депозити в іноземній валюті до загальних депозитів ▪ Кредити в іноземній валюті до депозитів в національній валюті • Ризик ліквідності. Відношення: ▪ Ліквідні активи до загальних активів ▪ Депозити клієнтів до кредитного портфелю ▪ Довготермінові активи до довготермінових зобов'язань ▪ Короткотермінові активи до короткотермінових зобов'язань 4. Дослідження очікувань підприємств України, НБУ • Очікувань на наступні 12 місяців відносно результатів власної діяльності ▪ Фінансово-економічного стану ▪ Темпів реалізації продукції ▪ Інвестиційної активності ▪ Зайнятості • Очікувань на наступні 12 місяців відносно загальноекономічних тенденцій ▪ Рівня інфляції ▪ Валютного курсу ▪ Податкового тиску на інфляцію • Погляду на банківську систему ▪ Покращення/ погіршення доступу до банківських кредитів ▪ Перешкоди для використання банківських послуг ▪ Наміри отримати банківський кредит
Соціальний захист та людський розвиток	1. Дані моніторингових опитувань ІС-НАНУ Ряди, що стосуються оцінки громадянами політики уряду та її успіхів (невдач)

Таблиця 9. Індикатори, що вимірюють опосередковані впливи

Функція	Статистика і індикатори
Створення інституцій	1. Світовий Економічний Форум. Рейтинг конкурентоспроможності 2. Аналітичний моніторинг
Макроекономічна стабільність та низькі ризики	Аналітичний моніторинг
Соціальний захист та людський розвиток	1. Звіт про людський розвиток ООН Індекс людського розвитку Статистика щодо різних аспектів людського розвитку 2. Дані моніторингових опитувань ІС-НАНУ Ряди, що стосуються оцінок безпосередньої задоволеності рівнем свого добробуту, здоров'я, тощо.

2. Співробітництва з існуючими опитуваннями

Для цілей аналізу може виявитися необхідною співпраця з дослідниками, що працюють над

Квартальними опитуваннями підприємств (ІЕД)

Дослідженнями очікувань підприємств України

Моніторинговими опитуваннями ІС-НАНУ

Дослідженнями споживчих настроїв МЦПД

Метою співпраці є отримання більш детальних, регулярних серій, кращого розуміння деталей методології відповідного опитування, експертних обговорень, можливості спільної аналітичної роботи над розробкою аналітичного моніторингу.

3. Недоліки чи недоступність даних

Основною критичною прогалиною є нерегулярність та поганий публічний доступ до даних щодо виконання доходів і видатків Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування. Статистика доступна лише на запит, часто, зі значним запізненням. Дані про динаміку відшкодування платникам податків заборгованості за ПДВ також не оприлюднюються регулярним чином.

Щодо макроекономічних даних, як обговорювалося у розділі 8.1, традиційний показник ВВП слід розглядати поряд з ВВП зменшеним на величину доданої вартості підприємствами металургії, та ВВП зменшеним на величину інвестицій з бюджету.

Офіційні показники інфляції, найбільш ймовірно, суттєво занижують реальну картину динаміки цін. Тому аналізуючи безпосередні наслідки в частині забезпечення макроекономічної стабільності і низьких ризиків, показникові ІСЦ не слід надавати такої серйозної ваги, як це робиться в офіційних економічних аналізах органів влади.

4. Аналітичний моніторинг

Аналітичний моніторинг вимірюватиме безпосередньо силу ринкових механізмів через оцінку певних співвідношень та закономірностей, які мали б спостерігатися в уявній „ідеальній” ринковій економіці. Такі співвідношення добре виконуються у розвинутих економіках, але водночас не мають місця або є спотвореними за інших умов, зокрема у плановій економіці. Показники, що характеризують відстань до „ідеальних” співвідношень та закономірностей, або їхніх значень, характерних для розвинутих країн, ми використовуватимемо в якості об’єктивних кількісних індикаторів розвиненості ринкової економіки, а отже дієвості ринкових інституцій.

Такими співвідношеннями, наприклад, можуть бути

- Відхилення від Парето-розподілу
- Відхилення від лінійної залежності продуктивності праці від фондоозброєності
- Середньоквадратична відстань фірм від границі виробничої спроможності
- Спред між середньозваженою процентною ставкою за кредитами та депозитами
- Середньоквадратичне відхилення ефективної реальної відсоткової ставки за кредитами та депозитами
- Рівень конкуренції в банківській системі

Систему індикаторів і співвідношень для аналітичного моніторингу є окремим дослідницьким завданням на етапі безпосереднього виконання аналізу.

Посилання

De Nicolo, т.ін., (2003). "Financial Developments in the CIS-7 Countries: Bridging the Great Divide." IMF Working Paper, WP/03/205

Roe, Alan, т.ін., (2001). Ukraine: The Financial Sector and the Economy. The New Policy Agenda, World Bank publication, <http://www.worldbank.org.ua>

Bresnahan, T., (1982), "The Oligopoly Solution Concept Is Identified." Economics Letters 10 87-92

Lau, L., (1982), "On Identifying the Degree of Competitiveness from Industry Price and Output Data." Economics Letters 10, 93-99

Kaufmann, Daniel, Aart Kraay and Pablo Zoido-Lobaton (1999). "Aggregating Governance Indicators." World Bank Policy Research Working Paper No. 2195, Washington, D.C.
<http://www.worldbank.org/wbi/governance/pubs/aggindicators.html>.

Крючкова, Ірина, та Володимир Дубровський. Світові методології оцінювання конкурентоспроможності економіки – у: Засади конкурентоспроможності в реаліях економіки знань. За редакцією Ю.Полунєєва. Київ, ТОВ „Інжирніринг”, 2007

Крючкова .В. Структурні чинники розвитку економіки України. К.: Наукова думка, 2004.- 317 с.

Порівняння розвитку малого підприємництва в країнах ЄС та в Україні / К.Ляпіна, Д.Ляпін в збірнику "Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 12. - К.: ВПЦ "Київський Університет", 2007. - с.87-91.